

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

KRITIKA PARSONSOVA AGIL MODELU

Magisterská diplomová práce

Autor: Tomáš Karger

Vedoucí práce: PhDr. František Znebejánek, Ph.D.

Olomouc

2012

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a všechny použité prameny řádně citoval a uvedl.

Olomouc, 26. března 2012

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Františku Znebežánkovi, Ph.D. za cenné rady, plodné připomínky a trpělivost při vedení práce.

Obsah

Úvod	1
Talcott Parsons: biografická poznámka	1
Základní rysy funkcionalismu	2
 AGIL model v kontextu Parsonsova strukturálního funkcionalismu	5
The Social System	5
Povaha teorie	5
Systém a funkce	6
Proces a struktura	8
Řád a stabilita	13
Systém jednání	14
Systém osobnosti	15
Kulturní systém	16
Sociální systém	17
AGIL model	20
Vývojové studie	21
Paradigma Human Condition	26
Shrnutí	30
 Kritika AGIL modelu	32
Monistická teorie	34
Úrovně AGIL modelu	38
Teorie a ideologie	40
Konstituce řádu	44
Konzistence teorie	51
Shrnutí	58
 Závěr: nejvíce kritizované aspekty AGIL modelu	60
 Seznam obrázků	63
Seznam tabulek	63
Literatura	64

Úvod

Cílem této práce je zachytit a tematicky zpracovat kritiku, která byla v průběhu druhé poloviny dvacátého století adresována teorii Talcotta Parsonse a to se zvláštním ohledem na AGIL model, který je jádrem této teorie. Nejedná se nutně o věrné zachycení diskuze, která mezi Parsonsem a jeho kritiky, případně mezi jeho kritiky navzájem probíhala. V tomto ohledu nemá práce žádné historiografické ambice. Jde spíše o pokus o postižení základních tematických celků, které se v kritice objevují. Z těchto celků lze vyvodit aspekty dané teorie, či autorovy práce s ní, které byly nejvíce kritizovány a na nich postavit některá obecná doporučení pro práci s teorií.

Práce je dělena do čtyř hlavních částí. První částí je úvod, do něhož čtenář právě nahlíží. Nalze v něm biografickou poznámku o Parsonsovi a nastínění základních rysů sociologického funkcionalismu, jakožto rámce, do kterého je myšlení tohoto autora běžně řazeno. Budeme se stručně zabývat vymezením základních kontur funkcionalismu a pomůžeme si při tom vymezením vůči ostatním tradicím sociologického myšlení. Ve druhé části nazvané AGIL model v kontextu Parsonsova strukturálního funkcionalismu, nás čeká podrobnější výklad Parsonsovy teorie se zaměřením na AGIL model. Tento výklad bude veden podle třech základních celků Parsonsova díla, jejichž rozbořením se budeme zabývat. Kritice Parsonsovy teorie se zvláštním ohledem na AGIL model se budeme věnovat ve třetí části, která je vnitřně dělena podle základních tematických celků, do kterých jsme autory kritiky zařadili. Poslední, čtvrtá část, tvoří závěr práce, ve kterém jsou shrnuty nejkritizovanější aspekty teorie, je poukázáno na limity kritiky a jsou formulována doporučení pro práci s teorií.

Tato práce má pro svého autora význam ve zhodnocení zájmu o sociologickou verzi systémové teorie a problémy, jež jsou v jejím rámci formulovány. Zároveň je v této práci zmíněný zájem poprvé systematicky vyjádřen s nadějí na další rozvoj.

Talcott Parsons: biografická poznámka

Talcott Parsons se narodil 13. prosince 1902 v Colorado Springs. [Šubrt 2006: 9] V roce 1920 Parsons začal studovat na Amherst College. Zajímavé je, že zprvu studoval biologii, kterou později nahradila ekonomie. Oba tyto vlivy můžeme v pozdějším myšlení tohoto autora vystopovat. V roce 1924 odjel studovat do Evropy - napřed na

London School of Economics, později do německého Heidelbergu. Tam také napsal a v roce 1927 obhájil svoji doktorskou práci, která se zabývala pojetím kapitalismu v díle W. Sombarta a M. Webera. V témže roce Parsons začíná působit na Harvardově univerzitě, kde setrval až do konce své kariéry. Následuje překlad Weberova díla *Protestantská etika a duch kapitalismu* a seznámení s pracemi Emila Durkheima. Na tomto základě začíná Parsons stavět svou vlastní sociologickou teorii.

Mezi milníky Parsonsovy akademické kariéry můžeme počítat například rok 1937, kdy vydává své první obsáhlé dílo *The Structure of Social Action*. Dále rok 1944, kdy ve funkci vedoucího katedry sociologie střídá Pitrima Sorokina a následně ji transformuje. V neposlední řadě také období let 1949-1950, kdy působí jako prezident Americké sociologické asociace. Mezi jeho stěžejní díla Šubrt [2006: 10] kromě zmíněného prvního uvádí: *Toward a General Theory of Action* [1951], *The Social System* [1964], *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení* [1971a], *The System of Modern Societies* [1971b].

Talcott Parsons zemřel 8. května 1979 v Mnichově, krátce po slavnostním kolokviu, které se konalo v Heidelbergu u příležitosti padesátého výročí jeho doktorské promoce.

Základní rysy funkcionalismu

Pierre van den Berghe [1963] vymezuje v jedné ze svých prací funkcionalismus pomocí sedmi základních postulátů, které se v tomto paradigmatu podle něj objevují. Jsou to následující:

- 1) Na společnosti je nahlíženo holisticky jako na systémy propojených částí.
- 2) Kauzalita je složená a reciproční.
- 3) Sociální systémy se nacházejí ve stavu dynamického ekvilibria.
- 4) Dysfunkce, napětí a deviace existují, ale systém má v dlouhodobé perspektivě tendenci je rozkládat.
- 5) Změna většinou nastává postupně ve formě přizpůsobení, ne náhle a revolučně.
- 6) Změna vychází ze třech zdrojů: přizpůsobení se prostředí, růst skrze diferenciaci, invence jedinců ve společnosti.
- 7) Nejdůležitějším faktorem sociální integrace je hodnotový konsenzus. [van den Berghe 1963: 696]

Těchto sedm postulátů lze shrnout do několika základních vlastností, které můžeme funkcionalistickým teoriím většinou připsat. [van den Berghe 1963: 696] Je to holistická či systémová perspektiva, která klade důraz na vnímání veškerých jednotek v jejich systémovém kontextu. Protikladem této perspektivy je atomický individualismus, který naopak zdůrazňuje samostatnost a schopnost sebedeterminace individuálních částí. V dalších částech práce uvidíme, jak takto individualistický sociální řád není pro Parsonse, podle jeho kritiků, ani myslitelný a jaký důraz klade na systémově teoretickou pozici.

Postulát složené a reciproční kauzality je silně spjat se systémovou perspektivou. Pokud je systém složen z různých a různě propojených částí, je pravděpodobné, že kauzalita se bude v těchto sítích vztahů vrstvit. Později uvidíme, že tento postulát můžeme u Parsonse najít v jeho východiscích v podobě odmítnutí jednofaktorových teorií.

Dalším rysem, kterým se funkcionalismus vyznačuje, je pojetí společenského konsenzu jako nezbytného pro založení a udržení sociálního řádu. [van den Berghe 1963: 697] Konsenzus je tudíž vnímán jako všudypřítomný. Protiklad této perspektivy můžeme najít především v dialektických teoriích, většinou vycházejících z díla Karla Marxe, které naopak považují antagonismus za normální stav společnosti. U Parsonse se tento rys projevuje nevýrazněji v tom, že smysluplné sociální jednání je přímo podmíněno existencí sdílených norem a proto je pro něj společenský řád bez konsenzu nemyslitelný.

Posledním základním rysem funkcionalismu je koncept dynamického ekvilibria. Ten určuje základní funkcionalistické pojetí změny a vymezuje ho do dvou typů. Změna se projevuje buď jako nárůst complexity, ke kterému dochází skrze diferenciaci, nebo jako přizpůsobení se změnám v prostředí systému. Tento model změny však podle van den Bergheho nemůže postihnout skutečnost, že změny na sebe vždy neberou podobu přizpůsobení a nejsou vždy postupné. [van den Berghe 1963: 697] S náhlými a neadaptivními změnami si tak podle něj lépe poradí již zmíněné dialektické teorie. Uvedený model změny můžeme najít v Parsonsových vývojových studiích, kde adaptace a diferenciaci hrají zásadní roli při popisu sociální změny.

Parsonsovu teorii tak můžeme zařadit do tradice funkcionalistického myšlení v tom smyslu, v jakém ji vymezil van den Berghe. Naznačili jsme také tradice (bez nároku na vyčerpávající výčet), které pak zůstávají vně či vedle té funkcionalistické.

Jsou to tradice individualistické a konfliktologické. Mezi těmito tradicemi sice existují určité přesahy, nicméně všechny se zakládají na radikálně odlišných východiscích. Talcott Parsons se snažil ve svém díle přiblížit a syntetizovat různé tradice sociologického myšlení a zastřešit je systémově teoretickou perspektivou. O tom, do jaké míry se mu to povedlo a jak bylo jeho celoživotní dílo přijato jeho kolegy a následovníky, také pojednává tato práce.

AGIL model v kontextu Parsonsova strukturálního funkcionalismu

Parsonsovo myšlení prošlo v průběhu jeho života, jako ostatně snad u každého autora, značným vývojem. Srovnání jeho prvního velkého díla *The Structure of Social Action* [1937] s posledním, které za jeho života ještě vyšlo - *Action Theory and the Human Condition* [1978] to výstižně dokumentuje. V této práci se ovšem nechceme zabývat Parsonsovým myšlením jako celkem, ale chceme se zaměřit na jeho patrně nejznámější část - AGIL model. Proto budeme vycházet jen z některých jeho děl, která se k problematice vztahují. Širší kontext teorie, ve které je AGIL model zasazen budeme čerpat ze stěžejního díla *The Social System* [1964]¹. V této knize je AGIL model naznačen v zárodečném stádiu. Jeho výklad následně doplníme o studie *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení* [1971a]² a *The System of Modern Societies* [1971b], kde je již AGIL model explicitně artikulován včetně kybernetické hierarchie. Završení tohoto vývoje představuje již zmíněné dílo z roku 1978, kde je aplikační sféra AGIL modelu značně rozšířena a rámuje celek lidského poznání a vědění. Ve svém zpodobnění Parsonsovy teorie tedy vycházíme z několika sond do jeho myšlení, rozprostřených přes 50., 60. a 70. léta 20. století.

The Social System

Jak již bylo řečeno, jako první se budeme snažit zpracovat kontext teorie, do které je AGIL model zasazen a ten nacházíme především v knize *The Social System*. Začneme nyní její výklad, a to ne jinak než od konce.

Povaha teorie

Parsonsovu teorii můžeme nejlépe uchopit tak, že nejprve ukážeme, jakou roli tento autor přisuzoval sociologii v rámci širší schematické klasifikace sociálních věd. Ta spočívá v analytickém rozparcelování sociální reality jednotlivým oborům. Psychologii tak náleží základní procesy jednání a jejich organizace v osobnostech jako systémech.

1 První vydání 1951

2 První vydání 1966

[Parsons 1964: 547] Ekonomická teorie je odvislá od relevance procesů rozhodování k určování cen a kvantit v systému výměny. Politologie, jako syntetická věda by se měla zabývat politickou mocí a jejím užíváním a kontrolou. Antropologie by měla být obecnou teorií kultury (na rozdíl od humanitních věd - Geisteswissenschaften, které zkoumají samotný obsah kultury bez ohledu na jeho propojení s ostatními systémy jednání).³ A historie by do tohoto schématu měla zapadat jako věda mobilizující veškeré teoretické vědění, které je relevantní k vysvětlení minulosti.

Na sociologickou teorii tak zbyla následující role: „...je to pro nás ten aspekt teorie sociálních systémů, který se zabývá fenomény institucionalizace vzorců hodnotové orientace v sociálním systému.” [Parsons 1964: 552] Z tohoto vědeckého konglomerátu je vzhledem k nadcházejícímu důležité mít na paměti především tři roviny. Jsou to: rovina individuální osobnosti, rovina kultury a rovina sociálního systému, který, jak dále uvidíme, sehrává roli klíčového vyvažujícího prostředníka mezi oběma předcházejícími.

Jak již bylo řečeno, jde o analytické rozparcelování sociální reality. Parsons se zde snažil prezentovat konzistentní konceptuální schéma, kterým by bylo možno sociální systémy uchopit. Sociální systémy jsou podle něj sice empirické systémy, ale až jejich relevancí ke konceptuálnímu schématu se mohou stát předmětem analytické procedury. [Parsons 1964: 536] Parsons zde artikuluje svou tendenci k deduktivnímu tvoření teorie, jejíž kategorie se plní empirickým obsahem až po jejím ustavení. Chce tak docílit uzavřenosti a úplnosti teoretického systému, jehož výstavby se ujal. Podle něj je totiž teorie jednání logicky uzavřený systém pouze na analytické úrovni, ne jako systém empirických generalizací. [Parsons 1964: 489] Máme tak co do činění s klasifikací jako nástrojem strukturně funkcionální úrovně teoretické analýzy. Parsons to však shrnuje protikladně: „...je to teorie systémů, ne systém teorie.” [Parsons 1964: 537] To ukazuje na nejasnost v pojetí teorie, která, jak později uvidíme, je zásadní.

Systém a funkce

V tomto bodě se zdá být jasné, že klíčovou roli v Parsonsově teorii hrají pojmy systém a funkce. Začneme od druhého z nich. Funkce podle Parsonse určuje místo

3 Parsons zde pravděpodobně vychází z rozdílu mezi nomotetickými sociálními vědami, které byly tradičně zastoupeny trojicí politologie, ekonomie, sociologie a humanitními vědami, které se zabývaly interpretací obsahů lidské kultury. [Wallerstein 1998: 40]

dynamického procesu v rámci struktury systému a zároveň je testem významnosti generalizací, které se procesu týkají. [Parsons 1964: 21] Funkce jsou určovány dvěma druhy imperativů: univerzálními imperativy a imperativy kompatibility. Ty první reprezentují podmínky, které musí být naplněny, aby mohl sociální systém vůbec nabýt stability. Druhá třída imperativů limituje rozsah koexistence strukturálních částí v jedné společnosti takovým způsobem, že existence jedné strukturální části automaticky omezuje rozsah jiných částí. [Parsons 1964: 167] Tak funkcionální imperativy podmiňují základní strukturu sociálního systému: „Míra, do jaké není struktura sociálních systémů odvoditelná z kulturních elementů, je měřítkem významnosti determinant obsažených v tom, co jsme nazvali dvěma druhy „požadavků” či „imperativů”, kterým podléhají v reálných podmínkách svého fungování jako systémů.” [Parsons 1964: 168]

Už zde je vidět, jak jsou pojmy „funkce” a „imperativ” v Parsonsově myšlení spjaty spíše s podmínkami, které jsou v jeho pozdějších pracích stavěny v rámci kybernetické hierarchie do opozice právě ke kulturním hodnotovým vzorcům. Průnik těchto dvou protilehlých rovin by pak měl sociální systém strukturovat.

Systém je pro Parsonse dalším klíčovým konceptuálním schématem. Jde o uspořádaný proces, který udržuje hranice mezi sebou (systémem) a prostředím a zaručuje tak uchopitelnost obou sfér. Dezintegrace systému pak znamená zmizení hranic mezi systémem a prostředím a jejich následnou nerozlišitelnost. [Parsons 1964: 27] Že systémy jednání jsou hranice udržující systémy, je Parsonsovo apriorní východisko, které předchází jakékoli empirické generalizace. Tím je podle tohoto autora garantována jejich analytická nezávislost na biologické teorii. [Parsons 1964: 543] Zajímavá je ale především možnost aplikovat toto analytické schéma na různé úrovně analýzy.

Systém je množina jednotek spojených určitými vztahy fungující tak, že výsledkem je udržování jeho hranic. Tyto jednotky ale mohou nabývat různých podob podle toho, na jaké úrovni analytické schéma aplikujeme. Jednotkou systému se tak může stát aktér (jako jednající v sociální roli), skupina aktérů, či dokonce celý subsystém společnosti. [Parsons 1964: 24] Tento koncept je proto aplikovatelný nezávisle na tom, pohybujeme-li se na mikro, mezo, nebo makro úrovni. Pojem systém nás ovšem vede spíše k představě stabilní struktury. Vymezit jeho obsah procesuálně se proto nezdá být intuitivně pochopitelné. Měli bychom osvětlit i tuto dvojici pojmů.

Proces a struktura

Pojetí systému jako uspořádaného procesu se ozřejmí, jakmile strukturu vymezíme jako uniformitu v dynamickém procesu, opakující se vzorec. [Parsons 1964: 21] I když pro Parsonse tak říkajíc „vše plyne“, nejsou tyto procesy náhodné a neuspořádané. Naopak, jsou to organizované opakující se vzorce. Tak jsou koncipovány turbulentní peřeje nezkrotné dynamiky jako klidně plynoucí a strukturované toky sociálního jednání.

Ohniskem krystalizace takové sociální struktury pak jsou sociální role, přesněji řečeno svazky status-role. Status označuje pozici svého nositele v rámci sociálního systému a jeho vztah k ostatním nositelům jiných svazků status-role, zatímco role je spíše dynamizujícím aspektem toho, jak aktér jedná v rámci svých statusových vztahů. [Parsons 1964: 25] A právě podle různých typů rolí je sociální systém diferencován. To, jak jsou různé typy rolí distribuovány napříč systémem a jak jsou jejich vztahy vzájemně integrovány, si můžeme představit pod pojmem struktura v tom nejužším smyslu. Systém však může být diferencován i v jiném směru a tím je distribuce „významných objektů“. Tím můžeme mít na mysli alokaci aktérů do rolí, alokaci statků, nebo alokaci odměn. Alokaci provázanou s diferenciací a distribucí rolí označujeme za strukturu v širším smyslu.

Pokud diskutujeme strukturu sociálního systému jako tvořenou diferenciací svazků status-role a alokací významných objektů, nemůžeme vynechat poznámku, že pouze existence rolí a objektů nezakládá sociální systém. Ten vzniká až jako systém sub-kolektivit, které jsou propojeny vzorci a mechanismy, které jsou prostorově nezávislé. Pokud jde pouze o systém více či méně integrovaných rolí, Parsons pro něj užívá pojmu „kolektivita“. [Parsons 1964: 133]

Vraťme se ale k alokaci, která je základem dvou sociologicky tradičně významných problémů a to problému moci a problému stratifikace. Moc, minimálně v jednom svém rozměru, pramení z institucionalizace vlastnických práv na alokované statky. Tato práva implikují moc minimálně v podobě jistoty nezasahování druhých do věcí souvisejících s vlastněnými statky. Dalšími rozměry moci jsou její obecnost a kvantifikace. Tyto se odvíjí od třech podmínek. První z nich je vztahový charakter vlastněných statků ústící v rozsah aktuálních či potenciálních vztahů směny. Druhá je tvořena výskytem univerzalistických orientací, které jsou v rámci sociálního systému reprezentovány zobecněnými normami. Třetí z podmínek je stupeň efektivity nebo

drastičnosti prostředků. [Parsons 1964: 123] Na základě těchto podmínek můžeme podle Parsonse rozlišit ekonomický a politický typ jako dva směry generalizace a kvantifikace moci. V obou typech hraje důležitou roli první z výše uvedených podmínek pouze s tím rozdílem, že v rámci ekonomického typu se mění rozsah vztahů směny statků, zatímco politický typ se vyznačuje změnou rozsahu vztahů směny vlivu. Již zde lze pozorovat zárodek Parsonsovy teorie médií směny, která byla plně rozvinuta až v jeho pozdějších dílech.

Na tato různá média užívaná v rámci typů generalizované a kvantifikované moci navazuje také rozdíl v užívaných prostředcích moci (navazující na třetí podmínku). Zatímco ekonomický typ se zaměřuje na získávání prostředků z důvodu maximalizace konkurenčních výhod v rámci striktně dodržovaných pravidel trhu, politický typ rozšiřuje relevanci prostředků na celý vztahový kontext svého cíle a není tak vázán na striktně definované prostředí s jasně určenými pravidly⁴. [Parsons 1964: 126]

Nyní přejdeme k problému stratifikace. Ta je podle Parsonse výsledkem alokace „přenosných entit nebo statků, které jsou aktéry žádány jako objekty okamžité gratifikace“ [Parsons 1964: 127], tedy odměn. Stejně tak jako moc, mohou být odměny generalizovány a kvantifikovány, což následně zakládá problém závazku a loajality. Odměny Parsons dělí (podle kombinace dvou proměnných vzorců: afektivita-neutralita a specifičnost-difúznost) na čtyři typy: receptivitu, lásku, uznání a úctu, přičemž poslední z typů, pokud je hierarchicky uspořádán, zakládá prestiž. Stratifikace společnosti se odvíjí od prestiže jako od rozhodujícího a klasifikujícího měřítka. [Parsons 1964: 132] Opět stojí za povšimnutí, jak jsou vztahy zakládající se na odměnách klasifikovány výměnou mezi různými typy zárodečných médií.

Takto načrtnuté schéma sociální struktury vycházející z distribuce svazků status-role a alokace osob, statků a odměn, které také zahrnuje problematiku moci a sociální stratifikace nutně implikuje otázku po strukturní variabilitě. Jak již bylo řečeno v diskuzi o funkcionálních imperativech, struktura je ve svých možnostech limitována univerzálními imperativy a imperativy kompatibility. Obě třídy těchto limitací budou později reprezentovány naplněním čtyř paradigmatických druhů funkcí a výměnou vstupů a výstupů v rámci AGIL modelu. Univerzálním imperativům se budeme stručně věnovat při výkladu subsystémů jednání a jejich vzájemných vztahů. Nyní můžeme

4 To koresponduje se Parsonsovým vymezením politologie jako syntetické vědy. Tato syntetičnost je založena na pojetí politické moci jako difúzní, tedy nevztahující se na jednu přesně vymezenou oblast, jakou je například trh u ekonomického typu moci.

přiblížit imperativy kompatibility. Ty poukazují na skutečnost, že různé strukturní části na sebe různým způsobem navazují a působí a není proto možné, aby byla historická koexistence různých struktur ve společnosti libovolná. „Jinými slovy, daný typ struktury v jakékoli významné části společnosti ukládá imperativy na ty ostatní v tom smyslu, že pokud má daná struktura ve společnosti přetrvávat, ostatní relevantní struktury se mohou měnit pouze v rámci limitů, které jsou podstatně užší než obecné limity variability sociálních struktur v těchto relevantních sférách.“ [Parsons 1964: 178] Tyto limity však nejsou rigidně fixovány a může docházet k tomu, že mohou být za cenu vytváření vnitřních tlaků a napětí překračována. Vzájemná kompatibilita parciálních strukturních celků tak není jednoznačná a nedá se odvodit z Parsonsova klasifikačního schématu, které nám pouze umožňuje tuto oblast tematizovat. Kompatibilitu můžeme abstrahovat pouze z empirických struktur, které nepokrývají celou škálu permutací a kombinací strukturálních komponent, které by mohly nabývat. Empirické struktury se koncentrují v omezenějších empirických shlucích. [Parsons 1964: 152]

Posledním důležitým tématem, které se váže k sociální struktuře je její integrace. Ta je podle Parsonse zajištěna vzájemným sladčováním individuálních a kolektivních zájmů v sociálním systému. Toto sladčování je umožněno systémovými mechanismy, které jsou zaměřeny jednak na omezování, či usměrňování individuálních zájmů, jednak na prosazování zájmů kolektivních. Prvním z těchto mechanismů je regulace distribučních a alokačních procesů, která se (v souladu s naším předchozím výkladem těchto procesů) týká v první řadě sociálních rolí. Ty podléhají regulaci takovým způsobem, aby žádný jednotlivý aktér, či skupina nemohla libovolně redefinovat své role. Některé definice rolí jsou kompatibilní se stabilitou systému, jiné ne. A ačkoli změna a redefinice rolí probíhá kontinuálně, tento mechanismus zajišťuje soulad takových změn s ostatními částmi sociální struktury. Podobným způsobem je regulována alokace osob, statků a odměn tak, aby korespondovala se strukturou svazků status-role a tím zachovávala stabilitu systému v rámci regulované inovace. [Parsons 1964: 134]

Tyto mechanismy nazývá Parsons regulačními institucemi a dělí je do dvou skupin na neformální a formální. První z nich jsou sankcionovány výhradně v oblasti soukromí a nabývají podoby spontánní reakce alter na jednání ega. Sankce navázané na formální regulační instituce jsou naproti tomu záležitostí veřejných závazků vůči vykonávání určité role a nepodléhají tak pouze individuální morálce. [Parsons 1964: 135] Tím by mělo být zabráněno rozpadu sociální struktury tlakem individuálních

zájmových vektorů nabývajících libovolného směru. Pozitivní vytváření a prosazování kolektivních zájmů je však věc druhá a podle Parsonse je toto zajištěno, jakmile jsou ustaveny a diferencovány vůdcovské, administrativní a reprezentativní typy rolí. Tato část sociální struktury plní funkci pozitivního ustavování kolektivity.

V návaznosti na integraci sociální struktury regulačními institucemi rozlišuje Parsons dva základní typy procesů, socializační proces a proces sociální kontroly. Funkcí těchto procesů je především udržování konstantních vzorců hranice udržujícího systému. [Parsons 1964: 481] Tak je systémově interními procesy udržována stabilita a zachovávána kontinuita v čase. Jak již ale bylo naznačeno, tato stabilita a kontinuita neznamena konzervaci systému s absencí změny nebo inovace. Parsons se těmito procesům věnoval méně, protože podle jeho názoru nebyla obecná teorie procesu změny za daného stavu vědění možná. [Parsons 1964: 486]

Důsledkům této nedokonalé znalosti sociálních procesů se však chtěl vyhnout tím, že bude předpokládat rozhodující vliv kultury na procesy změny: „Je logicky možné uniknout některým implikacím naší nedokonalé znalosti zákonů sociálního procesu, pokud předpokládáme, explicitně nebo implicitně, že, byť vystavený určitým podmínkám proto-jednání (pre-action conditions) v prostředí a organismu, proces změny je v sociálním systému výhradně determinován jeho kulturou a konfiguračními procesy jejího vývoje.“ [Parsons 1964: 490] Můžeme dovozovat, že na tomto místě stojíme u kořene Parsonsovy tendence přiklánět se k sociologickému idealismu, za současného vnímání materiálních a jiných podmínek. Tato tendence se později plně projeví v kybernetické hierarchii AGIL modelu.

Parsonsovo myšlení je však v tomto ohledu rozdvojeno. Na jiném místě totiž uvádí, že nemůžeme uvažovat o jednom nebo dvou primárních zdrojích změny, jak tvrdily teorie dominantních faktorů. Změna prý může pramenit z kulturní konfigurace, genetické konstituce nebo fyzického prostředí. Ústřední metodologický princip této teorie by měla být interdependence množství faktorů. Změna může pramenit z jakékoli části systému. Interdependence znamená, že tato část nemůže být pojmána izolovaně. [Parsons 1964: 494]

Tento důraz na vyvážený pohled zahrnující všechny možné faktory sociální změny nazývá, jak později uvidíme, Jeffrey C. Alexander multidimenzionalitou teorie. Je nasnadě, že Parsons se tohoto svého předsevzetí často nedrží a osciluje po různých drahách mezi těmito dvěma stavy. Vypadá to, jako kdyby superego tomuto autorovi ukládalo držet se vyvážené mutlidimensionality, zatímco jeho ego, v konfrontaci s

realitou neúplného poznání sociálních procesů, se jako k jistotě uchýlovalo k jednostrannému idealismu.

Pokud ovšem Parsons mluví o sociální změně podrobněji, mluví o ní jako o vychýlení ekvilibria. Změna není nikdy jen změna vzorce, ale změna překonáním odporu. [Parsons 1964: 491] Tento odpor tvoří především vložené zájmy aktérů⁵ a minulé institucionalizace. Pokud je tento odpor překonán, ekvilibrium je vychýleno a nastupují reekvilibrační procesy, jejichž funkcí je stabilizovat systém v novém stavu. Ekvilibrium, jako klidový stav systému však nemusí být statické, nýbrž může se jednat o dynamické ekvilibrium.⁶ To by mělo být implikováno pojetím struktury jako pomalu plynoucího organizovaného procesu. K přiblížení toho, jak by takové dynamické ekvilibrium mohlo fungovat, by mohl dobře posloužit příklad institucionalizovaných procesů změny. Takové procesy, mezi něž by měl patřit i vědecký výzkum, nemusí jako nositelé změny překonávat mechanismy vložených zájmů a proto by jejich působení v rámci systému mělo být neproblematické. [Parsons 1964: 492]

Co se týče obecného směru změny v sociálních systémech, Parsons vychází z předpokladu, že jednání je uspořádáním orientovaných procesů. Proto má změna dva základní vektory: gratifikaci aktérů a realizaci hodnot. Jak později uvidíme, předmět každého z těchto vektorů náleží jinému systému jednání, přičemž v sociálním systému se tyto setkávají a působí na sebe. To vede k institucionalizaci způsobů jejich interdependence. Zatím nám ovšem stačí konstatovat Parsonsův výklad působení těchto dvou sil, jenž je v souladu s jeho pozdějším konceptuálním zarámováním kybernetickou hierarchií.

Sklon aktérů k optimalizaci gratifikace je sice základním aspektem tendencí ke změně, ale nemůže být zdrojem obecného směřování sledu vzorců změny. [Parsons 1964: 498] V návaznosti na to Parsons poukazuje na typy sociální změny: institucionalizovanou racionalizaci, vzestup charismatického revolučního hnutí a adaptivní transformaci revolučního hnutí. [Parsons 1964: 505, 520, 525] Tyto úvahy nás vedou k dalšímu tematickému celku, který je v Parsonsově díle přítomen, a tím je problematika řádu a stability.

5 Vložené zájmy zde chápeme jako zájmy aktérů na zachování institucí, díky kterým se jim dostává nějakého druhu odměny.

6 Podobně pracoval W. B. Cannon, kterým se Parsons inspiroval [Parsons 1982: 63], vedle pojmu homeostáze také s pojmem heterostáze. [Bertalanffy 1969: 23]

Řád a stabilita

Základní formulace problematiky řádu a stability by mohla být následující: „...budou osobnosti vyvinuté v rámci sociálního systému, v kterékoli části svého životního cyklu „spontánně“ jednat tak, aby naplňovaly funkcionální předpoklady sociálních systémů, kterých jsou součástí, nebo je nutné hledat relativně specifické mechanismy, tj. módy organizace motivačních systémů osobností, kterým může být porozuměno v přímé vazbě na sociálně strukturovanou úroveň rolového chování?“ [Parsons 1964: 31] Parsons ihned dodává, že moderní sociologie zdůrazňuje to druhé. Takové vymezení problému řádu jako problému orientovaného sociálního jednání opět implikuje otázku interdependence ve smyslu, v jakém jsme se o ní již zmínili. Jde o propojení psychického a kulturního systému jednání na poli institucionalizace v rámci sociálního systému. Toto propojení by mělo nabývat podoby integrace motivace jednotlivých aktérů s normativními kulturními standardy a to takové integrace, která vede k udržování hranic systému. [Parsons 1964: 36]

Obecně by se dalo říci, že stabilita interakce závisí na tom, zda je hodnocení aktérů vztaženo ke stejným standardům (hodnotám). Podle Parsonse je řád možný, jen pokud tomu tak je. [1964: 37] Taková hodnotová orientace může mít povahu výhodnosti (konformita je výslednicí instrumentálních zájmů), nebo internalizace (konformita se stává potřebou vlastní aktérově osobnostní struktury). Interakční systém je stabilizován, pokud dimenze konformita-deviace odpovídá dimenzi gartifikace-deprivace, takže zájmy aktérů jsou navázány na konformitu se sdíleným systémem hodnotových orientací. Hrozbou pro stabilitu systému se pak stávají určité typy distribuce deviantního jednání. Mělo by platit, že pokud je disruptivní jednání distribuováno náhodně, neohrožuje stabilitu systému, jakmile začne být organizované (limitním stavem je vytvoření vlastního subsystému), stává se hrozbou. [Parsons 1964: 30]

Než se problematikou řádu a stability přestaneme zabývat, měli bychom si položit otázku po genezi sociálního řádu. Tato otázka je řešena pod hlavičkou dvojité kontingence, která vyjadřuje nahodilost v jednání ega a reakci alter na toto jednání. V situaci, kdy je taková kontingence vysoká, nastává problém s koordinací jednání a vzniká riziko konfliktu. Parsons se s tímto problémem vypořádal jednoduše tím, že prohlásil přijetí společných hodnotových standardů aktéry za podmínku existence sociálního řádu. [Parsons 1964: 47] Tímto přijetím by aktéři měli být disponováni spíše ke konsenzu, než ke konfliktu, kontingence by se měla snižovat a situace by tak měla

být snáze definovatelná. To vše ovšem za předpokladu, že přijatelné hodnotové standardy již existují a jsou mobilizovatelné ke strukturaci dosud nestabilní situace. Tento předpoklad ale není, jak dále uvidíme, pro některé autory přijatelný. Nyní ovšem přejdeme k výkladu systému jednání, jak jej Parsons v *The Social System* popisuje.

Systém jednání

Systém jednání je tvořen subsystemy, které představují analytické řezy sociální realitou vedené podél linií tradičního rozlišování sfér osobnosti, kultury a sociální. „Konkrétní systém jednání je integrovanou strukturou elementů jednání ve vztahu k situaci. To v zásadě znamená integraci motivačních a kulturních či symbolických jednotek, spojených dohromady v určitý druh uspořádaného systému.“ [Parsons 1964: 36] A toto spojení probíhá právě na půdě sociálního systému.

Můžeme tak v rámci systému jednání rozlišovat tři ohniska organizace, jmenovitě systém osobnosti, kulturní systém a sociální systém. Tyto systémy jsou na sobě nezávislé v tom smyslu, že žádný z nich není redukovatelný na hlediska jiného, nebo kombinaci hledisek ostatních dvou. [Parsons 1964: 6] To ovšem neznámá, že zde máme co do činění s izolovanou koexistencí několika ohraničených systémů.

Vztahy mezi subsystemy jednání již byly výše několikrát naznačeny. Obecně lze říci, že vztah mezi dispozicemi potřeb osobnosti, rolových očekávání sociálního systému a internalizovaných a institucionalizovaných hodnotových vzorců kultury je uzlem organizace systémů jednání. Ve skutečnosti se proto mezi jednotlivými subsystemy jedná o vztah mající současně povahu nezávislosti a interdependence. [Parsons 1964: 540]

Interdependence systémů jednání je limitována ve dvou směrech. Za prvé nedochází mezi jednotlivými subsystemy k vzájemné inkluzi jednotek. Tak nedochází k tomu, že by byl systém osobnosti konstituován sociálními rolemi, na které má ale samozřejmě jinak různé vazby. To je dáno principem vzájemné neredukovatelnosti systémů jednání. Druhý limit spočívá v omezené variabilitě systémů dané jejich vzájemnou strukturální a funkcionální kompatibilitou. To znamená, že sociální systém nemůže být strukturován tak, aby nebyl kompatibilní s podmínkami tvořící individuální aktéři jako biologické organismy a jako osobnosti. Stejně tak nemůže být uzavřen stabilní integraci s kulturním systémem. Sociální systém je naopak závislý na určité minimální „podpoře“ okolních systémů. [Parsons 1964: 27] Je to tedy určitá souhra

subsystémů jednání, která umožňuje existenci a naplňuje podobu systému jednání. Nyní se pokusíme o výklad těchto tří analytických kategorií.

Systém osobnosti

Do této sféry spadají především vlastnosti aktérů jako psychických systémů s tím, že zdůrazněny jsou především ty, které hrají důležitou roli v souvislosti se sociálním systémem. Základní takovou vlastností je, že aktér disponuje systémem potřeb a dispozic. V těch můžeme následně identifikovat gratifikační aspekt, který definuje předmět a orientační aspekt, který je spojen se způsobem jeho dosažení. Zavedením časové osy následně získáme intence aktéra: anticipaci a cíl jednání. [Parsons 1964: 8]

Parsons předpokládá, že nejvyšším zájmem aktéra je optimalizace gratifikace. Přesto ale dělí zájmy do třech typů. První z nich jsou kognitivní zájmy, ve kterých by měla převažovat orientace na kognitivní problém nad ostatními obsahovými složkami zájmu. Druhý tvoří zájmy katexe, jejichž obsahem je vhodný gratifikační vztah k danému objektu. Posledním typem jsou zájmy integrativní, zaměřené na minimalizaci a řešení konfliktů. [Parsons 1964: 47]

Pokud ale prostudujeme celou problematiku blíže, zjistíme, že zájmy nejsou aktérům dány jen tak. Zájmy představují souhrn různých modů motivace aktéra s odpovídajícím vzorcem strukturující hodnotové orientace. Tyto dvě komponenty dohromady tvořící zájmy je třeba od sebe jasně odlišovat. Motivace má totiž svůj původ v osobnostním systému každého aktéra, hodnotová orientace naproti tomu pramení ze systému kulturního. Společné ovšem mají to, že mohou nabývat různých podob, modů. Jmenovitě jsou to módy kognitivní, morální a mód katexe. [Parsons 1964: 12-13] To máme na mysli, když mluvíme o zájmu jako o souhře modů motivace s odpovídajícím vzorcem hodnotové orientace.

Motivaci nahlíží Parsons především z perspektivy jejího významu pro sociální systém. Východiskem je zde analytická nezávislost obou úrovní. Proto je pro něj paradigma motivačních procesů nezávislé na partikulární struktuře rolí v interakčním procesu. [Parsons 1964: 486] Motivační význam nemůže být pro různé osobnosti vykonávající stejné role nikdy stejný: konkrétní systém rolí každého aktéra je jiný, zapojenost do role nevyčerpává orientace a zájmy osobnosti, aktéři také podléhají konstitučním (biologickým) diferencím. [Parsons 1964: 44]

Pokud se ovšem zaměříme na otázku, jak je motivace propojena se sociálním systémem i přes výchozí nezávislost, můžeme vyjít z pojetí paradigmatu motivačních procesů. Podle něj by dynamika motivací měla v sociologické teorii dostávat formu mechanismu, který ovlivňuje chod (funkčnost) sociálního systému. Tím by se měla zajistit relevance motivačních sil pro funkci sociálního systému. [Parsons 1964: 22] Motivační procesy jsou tak pro sociální systém relevantní až ve zobecnělé formě, tedy až jako strukturální síla, nikoli individuálně.

Posledním problémem, kterým se budeme zabývat v rámci výkladu systému osobnosti je koordinace jednání jednotlivých aktérů, neboli překonání nahodilosti jednání. To je založeno na vzájemnosti očekávání mezi aktéry a ta je umožněna apriorní existencí kulturního systému. „Vzájemnost očekávání je orientována na sdílený řád symbolických významů.“ [Parsons 1964: 11] To otevírá problém internalizace symbolických obsahů kulturního systému. Znalost těchto symbolických obsahů by měli aktéři získávat skrze interakci se sociálními objekty (ostatními aktéry). Parsons ovšem sám tvrdí, že komunikace je možná až na základě znalosti sdíleného symbolického systému. [Parsons 1964: 11] Jeho argumentace se pohybuje v kruhu. Tato skutečnost, jak uvidíme později, poskytuje základ pro Luhmannovu kritiku Parsonse v oblasti dvojité kontingence.

Kulturní systém

Kultura (symbolický systém) je předávána, naučena a sdílena. Jejím obsahem jsou kulturní zdroje, mezi něž můžeme zařadit instrumentální vědomosti, existenciální myšlenky, systémy expresivní symboliky, nebo hodnotové orientace. [Parsons 1964: 35] Kulturní systém má silné návaznosti na části sociálního systému, ale není plně integrovaný. Brání v tom tlaky situačních a motivačních elementů. Tyto tlaky povstávají v návaznosti na proces učení kulturního vzorce. Jednotlivé části kultury nemusejí být mezi sebou kompatibilní, učení může narážet na skutečnosti genetické konstituce aktérů, nebo na kontingence konkrétní interakce. [Parsons 1964: 15]

Jak již bylo řečeno, některé kulturní vzorce slouží jako symbolické formy pro organizaci kognitivních, katektických a evaluativních orientací. To se projevuje v konstituci systémů kognice a víry, systémů expresivní symboliky a systémů hodnotově orientačních standardů. I přes tuto rozmanitost považuje Parsons za jednotky sdíleného symbolického systému hodnoty. Ty jsou podle něj formulovány velmi obecně a jsou

specifikovány svými sociálními referencemi. [Parsons 1964: 12]

Tato preference hodnot jako jednotek pramení z jeho přesvědčení, že vzorce hodnotové orientace musí hrát ve funkci sociálního systému zásadní roli. [Parsons 1964: 152] Tyto hodnotové orientace jsou odlišeny od ostatních komponent kultury „mírou závaznosti důsledků určitého vzorce pro jednání.“ [Parsons 1964: 55] Hodnotové orientace tak jsou pro sociální systém nejdůležitější kulturní komponentou.

Uvedli jsme, že plné integraci kulturního systému brání situační a motivační elementy. Zde narážíme na problematiku propojení kulturního systému s ostatními subsystémy jednání. Kulturní systém nemůže být vnitřně konzistentní a současně být plně integrován s kontingencemi na úrovni osobnosti a sociálního systému. Tyto kontingence představují pro autonomní kulturní systém tzv. tlaky na konzistenci (strains to consistency) tím, že specifikaci obecných kulturních hodnot řídí podle sebe. Proto, co se s kulturním systémem děje na úrovních sociálního a osobnostního systému nemůžeme odvozovat z kulturního systému samotného. [Parsons 1964: 16-17]

Na druhé straně kultura vyžaduje určité minimální podmínky pro svůj rozvoj. Ty spočívají především v možnostech účinné komunikace, což znamená existenci jazyka a sociálního řádu. Ale tato závislost je vzájemná, ani sociální systém není bez minima kulturních vzorců možný. [Parsons 1964: 34]

Sociální systém

Parsons definuje sociální systém jako „...mód organizace elementů jednání vztažených ke stálosti uspořádaných procesů změny interaktivních vzorců mnoha individuálních aktérů.“ [Parsons 1964: 24] Volněji si pod tímto pojmem většinou představujeme společnost, ovšem nesmíme zapomínat, že je to především analytická kategorie. Společnost se ustavuje až empiricky na základě splnění minimálních podmínek, mezi které patří především trvání přesahující individuální délku života a schopnost rekrutování nových členů skrze biologickou reprodukci a socializaci. [Parsons 1964: 19] Pojem sociální systém má v rámci teorie postavení analytické kategorie, zatímco společnost je pojmem empirickým.

Sociální systém může sestávat z několika druhů jednotek, podle toho jakou zvolíme perspektivu. Jednotkami může být: jednání, svazek status-role, aktér (jako referenční bod), nebo jiná složená jednotka. [Parsons 1964: 24-26] První dva druhy jednotek jsou základní, ostatní jsou z nich odvozené nebo složené. Jednání, jako

jednotka sociálního systému, může být orientováno kognitivně, evaluativně, nebo na katexi. [Parsons 1964: 7]

Povšimněme si, že tyto aspekty orientace jednání korespondují s typy motivací a vzorců hodnotové orientace, kterými jsme se zabývali v rámci systému osobnosti. Je to tento typově společný obsah, který umožňuje Parsonsovi propojovat různé úrovně jeho analytického systému, jakými systém osobnosti, kultury a sociální systém jsou.

Druhou základní jednotkou sociálního systému je svazek status-role. „Role je sektor celkového orientačního systému individuálního aktéra, který je organizovaný kolem očekávání, která se váží na konkrétní interakční kontext, což znamená integraci s určitou množinou hodnotových standardů, které ovládají interakci s jedním nebo více alter ve vhodných vzájemných rolích.“ [Parsons 1964: 39] Z takového pojetí rolí vyplývá, že hodnotové vzorce v něm hrají klíčovou roli v dvojím smyslu. Jednak svým obsahem naplňují rolové orientace a jednak tím, že jsou sdílené, zajišťují reciprocitu rolových očekávání jednotlivých aktérů a tím snižují pravděpodobnost náhodnosti jejich jednání.

Hodnotové vzorce však nejsou jediným faktorem důležitým pro konstituci rolí. Jejich institucionalizace závisí jak na hodnotové, tak na motivační orientaci. To zakládá polaritu mezi těmito dvěma druhy orientace. [Parsons 1964: 101-102] Institucionalizace je pak výsledkem uspořádání různých vektorů pocházejících z těchto oblastí.

Obecně by měl standard hodnotové orientace splnit dvě podmínky: měl by poskytovat aktérům v systému způsob naplňování jejich potřeb a měl by optimalizovat reakce ostatních významných aktérů v jejich okolí. Pokud jsou tyto podmínky splněny, můžeme podle Parsonse považovat standard za institucionalizovaný v sociálním systému. [Parsons 1964: 38] A je to právě institucionalizace, která proměňuje orientace na sdílené hodnoty v reciprocitu rolových očekávání. Odtud pramení její význam pro stabilitu systému. Aktér může být samozřejmě konformní nebo odcizený očekáváním ostatních. Pokud se tato očekávání váží na výkon sociálních rolí, stává se tato (non)konformita zásadní determinantou vztahu sociálního a osobnostního systému.

Parsons mluví o systému diferencovaných rolí jako o struktuře v užším smyslu. [Parsons 1964: 114] Role jsou následně definovány s ohledem na pět univerzálních diferencí, kterým říká „proměnné vzorců“. Jsou to následující:

1. Afektivita - neutralita
2. Orientace na sebe - orientace na kolektivitu

3. Univerzalismus - partikularismus
4. Výkon - askripce
5. Specifičnost - difúznost

Diference afektivita - neutralita je založena na dilematu gratifikace a disciplíny aktérů. Orientace na sebe - orientace na kolektivitu je založena na dilematu soukromých a veřejných zájmů. Diference univerzalismus - partikularismus se zakládá na volbě mezi standardy hodnotové orientace. Výkon - askripce se zakládá na volbě mezi modalitami sociálního objektu. Konečně, specifičnost - difúznost se odvíjí od definice rozsahu zájmu o objekt. [Parsons 1964: 67]

Proměnné vzorců jsou pro Parsonse důležitým nástrojem pro uchopení orientace jednání v rámci rolí. Představují jakési referenční body, pomocí kterých může provést triangulaci a jednání tak kategorizovat. Pro naše účely však není nutné se zabývat podrobným výkladem jednotlivých diferencí proměnných vzorců. Proto se omezíme na stručný výklad jejich aplikace jako nástroje.

Tyto diference, které Parsons přikládá na volbu směru orientace jednání aktérů, nejsou platné pro celkovou sumu jednání v určité roli. Jejich aplikace se odvíjí od relevantních selektivních kontextů role, tedy od situace. [Parsons 1964: 60-61] Diference se dají volně kombinovat, což dává prostor pro vznik mnoha různých možností orientací jednání. Nejdůležitějšími kombinacemi se Parsons přímo zabývá a stručně je popisuje [Parsons 1964: 102-110], avšak plný rozsah různých několikanásobných kombinací proměnných vzorců nechává otevřený.⁷

Pro nás je však důležitější pohlížet na proměnné vzorců jako na způsob uchopení vztahu mezi hodnotovou orientací a orientací motivace, tedy dvou druhů orientací, které jsou zakotveny v systému osobnosti a v kulturním systému. Tento vztah se následně projevuje v jednání s ohledem na definici situačních kontextů v rámci sociálních rolí, což ukazuje na význam proměnných vzorců pro analýzu sociální struktury.

Obecně vzato, jsou podle Parsonse skutečné sociální struktury výslednicí integrace hodnotových vzorců s ostatními komponentami sociálního systému. [Parsons 1964: 112] Sociální systém však nemůže být strukturovaný tak, aby byl radikálně

7 Dubin [1960: 460] spočítal, že vezmeme-li v úvahu druhy sociálních objektů, proměnné vzorců a možné typy orientací, může se aktér vztahovat k objektu 1024 různými způsoby. Pokud by objektem byl druhý aktér, museli bychom vzít v úvahu i jeho jednání což číslo umocňuje. Tímto způsobem dojdeme k něco málo přes milionu různých způsobů, jakými se může odehrávat interakce mezi dvěma aktéry. Toto číslo, pramenící z typizační a formalizační povahy Parsonsovy teorie, je stěží přijatelné. Proto se Dubin snaží model zjednodušit a zredukovat, končí však u 640 možných typů jednání.

inkompatibilní s kterýmkoli z ostatních subsystémů jednání – s kulturním systémem a systémem osobnosti, či biologickým systémem. Sociální systém závisí na jejich podpoře stejně tak, jako ostatní subsystémy jednání závisí na něm. Celkově vzato závisí stabilita systému jednání na vyvažování různých vlivů a tlaků, které by ideálně mělo vést k ekvilibriu. To je však spíše koncipováno jako limitní stav, kterému se může systém více či méně blížit. Sociální systém může (musí) naplňovat jen potřeby dostatečné části populace, nikdy ne všech. [Parsons 1964: 28] Musí se adaptovat na potřeby osobností od biologických po potřeby podmínek minimální stability osobnosti. Neadaptivita systému bude produkovat deviace. Adaptivita bude produkovat motivaci aktérů k výkonu rolí.

V tomto oddílu jsme se zabývali částí Parsonsova myšlení, která definuje jeho základní postoje a pojmy v klíčových sociologických otázkách. Tyto důležité body (jako například povaha teorie, pojetí struktury, pojmy systém a funkce, atd.) se později projevují v Parsonsově uvažování právě v rámci AGIL modelu. V tomto oddílu jsme se také zabývali částmi teorie, ze kterých byl AGIL model později složen. Jde o rozlišení třech subsystémů v rámci systému jednání. Ve vztahu k nim se budeme dále zabývat třemi druhy institucí v rámci sociálního systému. Tomu, jak do AGIL modelu zapadají, se budeme věnovat v nadcházející části.

AGIL model

Jak již bylo naznačeno dříve, v padesátých letech, kdy byla kniha *The Social system* napsána, ještě Parsons explicitně AGIL model neformuloval. Můžeme ho však v této knize najít v zárodečném stádiu. Nejzřejmější ukázkou této skutečnosti je konceptualizace systému jednání jako souhry osobnostního (G), kulturního (L) a sociálního systému (I). Když toto pojetí systému jednání srovnáme s jeho pozdější verzí [Parsons 1971a: 55; 1971b: 6], zjistíme, že v něm chybí pouze biologický systém chování (A). Ten je ve starším pojetí zahrnut do systému osobnosti a je od něj odlišen až v rámci AGIL modelu, kde představuje podmínky jednání. Konceptualizace zbylých tří subsystémů jednání se však žádným radikálním způsobem s příchodem AGIL modelu nemění, propracovávány jsou jejich vzájemné vztahy a závislosti, které byly do té doby spíše jen naznačeny v rámci různých funkcionálních podmínek.

Pokud se zaměříme na AGIL model v jeho nejčastěji užívané podobě, tedy v

aplikaci na sociální systém, můžeme pozorovat, že i v této oblasti si Parsons vytvořil pro své pozdější počínání jakýsi základ. Ten spočívá v rozlišení regulačních, relačních a kulturních institucí, které si můžeme představit jako analytické průřezy jednotkami sociálního systému, jak byly uvedeny výše. Tyto průřezy jsou vedeny podle funkcí, které mají jednotky vzhledem k celku, sociálnímu systému. To odpovídá jejich pozdější rekonceptualizaci do „paradigmatu čtyř funkcí“. V tomto ohledu se zdá být důležitým uvědomit si toto propojení vzhledem k rolím, jako jednotkám sociálního systému, a skrze ně k proměnným vzorcům, které AGIL model později vstřebal a nahradil. Ale zpět k institucím.

Relační instituce v tomto pojetí vytvářejí základ pro uspořádání vztahů v sociálním systému tím, že definují statusy a role stran v interakčním procesu. Regulační instituce se zabývají definicí hodnotových standardů, které směřují aktivity v rámci soukromých zájmů a také vymezují přijatelné prostředky k realizaci cílů, které z daných hodnotových standardů plynou. Kulturní instituce, jak již název napovídá, obsahují vzorce kulturních orientací jako takových, které nemusí být nutně vázány na okamžité jednání. Spadají sem oblasti víry, expresivní symboliky a také některé vzorce morální hodnotové orientace. [Parsons 1964: 51-53]

Z tohoto výkladu bychom mohli vyvodit, že souhrn relačních (I), regulačních (G) a kulturních institucí (L) tvoří podobný základ pro pozdější konceptualizaci AGIL modelu v rámci sociálního systému, jaký tvoří subsystémy jednání pro pozdější podobu AGIL modelu v rámci systému jednání. Zjednodušeně řečeno, v době, kdy Parsons psal *The Social System*, nepracoval s AGIL modelem, ale se základem pro GIL model. V následujícím období Parsons tento koncept rozpracoval a začal jej explicitně užívat k analýze. V dalším výkladu budeme vycházet z prací *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení* [1971a] a *The System of Modern Societies* [1971b], ve kterých již je AGIL model ustaven jako jádro Parsonsovy teorie.

Vývojové studie

S postupujícím časem Parsons svoji teorii rozvíjel a blíže propracovával různé její části. Výsledkem tohoto procesu jsou tři základní inovace. Za první, explicitní formulace AGIL modelu a jeho užívání jakožto nástroje pro analýzu. Za druhé, koncept interpenetrace, za kterým se skrývá idea propojení a vzájemné závislosti subsystémů. A za třetí, zavedení kybernetické hierarchie, jakožto základního strukturního kritéria

AGIL modelu. Abychom však plně pochopili Parsonsovo uchopení společnosti pomocí AGIL modelu, musíme nejprve sledovat dějinný proces, který podle tohoto autora vedl k vydělení funkcionálních (sub)systémů. Pokusíme se tedy nejprve stručně osvětlit Parsonsovu vývojovou teorii.

Předně je nutno poznamenat, že vývoj je v této teorii konceptualizován teleologicky. Nejdůležitějším typem procesů změny z vývojového hlediska je totiž podle Parsonse zvýšení adaptivní schopnosti. [Parsons 1971a: 46] Vývoj sice neprobíhá souvisle a jednoduše lineárně, ale neprobíhá také nahodile, má určitý účel, funkci. Proto se inovace v rámci procesu vývojové změny dá pojmut jako nová úroveň adaptivní schopnosti. [Parsons 1971a: 49]

Jednotící kategorií, která prostupuje proces vývoje a s jeho pokrokem narůstá na významnosti, je diferenciací. Parsons ji definuje následovně: „Jednotka, subsystém nebo kategorie jednotek či subsystémů, které mají své relativně pevně vymezené místo ve společnosti, se dělí na jednotky nebo systémy (obvykle dva), jež se liší, jak pokud jde o strukturu, tak pokud jde o funkční význam pro širší systém.“ [Parsons 1971a: 47] Jde tedy o jakýsi větvící proces, který zmnožuje systémy a subsystémy a který vede ke složitější struktuře společnosti.

Musíme mít ovšem stále na mysli, co jsme o několik řádků výše řekli o vývoji a adaptivitě. Má-li totiž diferenciací vést k vyváženému a rozvinutějšímu systému, musí mít každá nově diferencovaná struktura zvýšenou adaptivní schopnost, ve srovnání s dřívější strukturou. Tato zvýšená adaptivní schopnost je definována jako zlepšené plnění funkce. [Parsons 1971a: 47]

Systémy a subsystémy se tak v průběhu dějinného procesu, jenž směřuje k ustavení moderní společnosti specializují ve svých funkcích, které vykonávají stále efektivněji, což má za následek zvýšení adaptivní schopnosti systému jako celku. „Vzrůstající složitost systémů, pokud není důsledkem pouhé segmentace, má za následek rozvoj subsystémů specializovaných na základě specifitějších funkcí v činnosti systému jako celku a rozvoj integračních mechanismů, které spojují funkčně diferencované subsystémy.“ [Parsons 1971a: 50]

Je zřejmé, že diferencované a úzce specializované části systému musí být integrovány, aby mohl být systém považován za celek a aby vůbec mohl plnit svoji funkci. Této integraci je dosaženo tak, že specializované funkční schopnosti přestávají být ve společnosti pojímány askriptivně. „Diferenciací vytváří situace, kdy nutnost integrace nově diferencovaných subsystémů vyžaduje přijetí dříve vyloučených

elementů.“ [Parsons 1971a: 48]

Druhým problémem, který z diferenciacie vyplývá, je problém specifikace a generalizace hodnot. Systém, který prochází procesem diferenciacie, stojí před nutností generalizace hodnot. Jeho nový hodnotový vzorec musí vycházet z vyšší úrovně obecnosti, aby mohl legitimizovat rozmanitější cíle a funkce jednotek. Zároveň musí být hodnotové vzorce specifikovány, protože „...hodnotová orientace vhodná pro určitý kolektiv, roli nebo komplex norem není obecným vzorem systému, ale jeho přizpůsobená, specializovaná aplikace.“ [Parsons 1971a: 48] To znamená, že při diferenciaci většího počtu úzce specializovaných jednotek systému musí být možné konkretizovat obecný hodnotový vzorec do mnoha podob, které budou těmto jednotkám odpovídat. Proces diferenciacie tedy klade požadavky na propracování hodnotového vzorce jak ve směru vyšší obecnosti tak směrem k vyšší specifičnosti.

Uvnitř tohoto teoretického rámce pak Parsons sleduje historické procesy jako oddělení církve a státu, rozvoj autonomních právních systémů a ustavení ekonomiky. Tak vznikají diferencované oblasti, které jsou pojímány jako empirický základ analytických kategorií AGIL modelu na úrovni sociálního systému. Na úrovni systému jednání pak jde o diferenciaci kultury, společnosti, osobnosti a biologického organismu.

Pokud analytické kategorie AGIL modelu zobecníme, vyjde nám z toho: udržování řídicích vzorců (L), vnitřní integrace systému (I), orientace na dosažení cílů vzhledem k prostředí (G), adaptace širším podmínkám prostředí (A). [Parsons 1971a: 27] Distinkce mezi kategoriemi jsou funkcionální [Parsons 1971b: 4] - liší se tím, jakou vykonávají funkci vzhledem k celku⁸, a proto Parsons sám často nazývá teorii, v jejímž středu se AGIL model nachází, paradigmatickým čtyř funkcí. Toto funkcionální odlišení kategorií je odvozeno z biologické teorie: „Základní zásadou organizace živých systémů je to, že jejich struktury jsou diferencovány podle různých potřeb vynucovaných prostředím.“ [Parsons 1971a: 28]

Tím se dostáváme zpět k diferenciaci subsystémů, které jsou identifikovány a analyzovány z hlediska své funkce. Funkcionální diferenciacie je proto jedním z hlavních východisek pro analýzu rozdílů mezi sociálními systémy. Struktura těchto systémů může být analyzována pomocí 4 typů nezávisle proměnných komponent: hodnot (L), norem (I), kolektivit (G) a rolí (A). [Parsons 1971b: 7]

Nabízí se otázka propojení takto diferencovaných subsystémů. Je nutné

8 I zde můžeme najít známky teleologie - jednotky jsou analyzovány podle „aby“ principu, je na ně pohlíženo z perspektivy fungování celku, který se má adaptovat.

podotknout, že sociální systémy jsou z hlediska výměny (interchange) vstupů a výstupů se svým prostředím otevřené a jsou vnitřně diferencovány na různé úrovně subkomponentů, mezi nimiž platí totéž. [Parsons 1971b: 7] Hranice mezi kteroukoli dvojicí systémů proto konstituuje oblast společnou oběma systémům a výměna mezi systémy probíhá skrze tyto oblasti interpenetrace. Ovšem výměna čeho? Parsons na tuto otázku odpovídá zavedením médií specifických pro každý druh funkcionálních systémů. Tak je vliv zobecnělé médium sociální komunity (I), hodnoty médiem kultury (L), moc je považována za médium politického subsystému (G) a peníze zase za médium ekonomiky (A). [Parsons 1971b: 14-17] Každý ze subsystémů vytváří jemu příslušející druh zobecnělého média, který je pak v rámci výměny aplikován v ostatních subsystémech.

Do vztahů mezi tyto systémy však také, jak již bylo řečeno, zavádí Parsons vztahy kybernetické hierarchie. Ta je založena na dvou kategoriích: energii a informaci, mezi nimiž existuje nepřímá úměra. Čím vyšší je energetický potenciál jednotky, tím nižší je její informační potenciál a naopak. Vytváří tak kontinuum, na jehož jednom konci jsou jednotky, ve kterých jasně převládá energetický potenciál, a na druhém jsou naopak umístěny jednotky s převládajícím informačním potenciálem. Jde tedy o protnutí hierarchie podmínek a hierarchie kontroly v takovém pojetí, kdy podmínky vymezují možnosti, a kontrola na základě těchto možností stanovuje směr vývoje systému.

Parsons si od tohoto propojení sliboval syntézu materialismu a idealismu. Jak již bylo naznačeno a jak dále uvidíme, sám se často přikláněl na stranu idealismu a materiální podmínky nebral příliš v úvahu, i když formálně jsou v jeho teorii zahrnuty. Vůči jednoduchému materialismu se Parsons vymezuje tak, že materiálně pokládá za podmínky nutné, nikoli však dostačující: „Nicméně existence takových [materiálních] zdrojů ve společnosti nevytváří automaticky diferencovanější typ vlády o nic více než atmosférický kyslík, který, i když nutný pro vznik a udržení života, sám lidský život nevytváří.“ [Parsons 1971a: 168]

Co se týče role kontroly, jakožto významnosti faktorů s vysokým informačním potenciálem, zastává Parsons následující stanovisko: „V tomto a jedině v tomto smyslu zdůraznění důležitosti kyberneticky nejvyšších elementů v systémech vzorového utváření jednání jsem více kulturním než sociálním deterministou. Podobně se domnívám, že pokud jde o vnitřní stránku sociálního systému, jsou normativní prvky pro sociální změnu důležitější než "materiální zájmy" konstitutivních jednotek. Čím

delší časový úsek a čím širší je systém, tím větší je relativní význam vyšších faktorů v hierarchii kontroly bez ohledu na to, zda nám jde o vysvětlení udržování či o změny vzoru.“ [Parsons 1971a: 169]

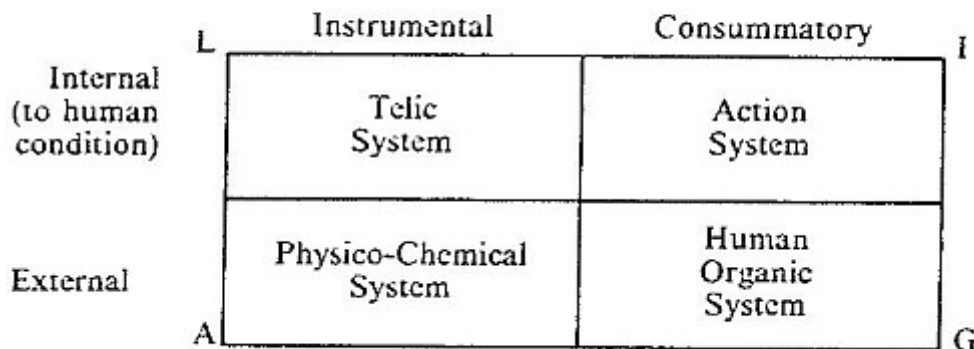
Opět zde můžeme vidět určitou ambivalenci. Na stejné straně totiž autor píše, že „...by mělo být *zcela* jasné, že inovace vysoké úrovně *neurčují* následující vývoj určitého systému automaticky bez ohledu na všechny ostatní faktory. Právě naopak.“ [Parsons 1971a: 169; zvýraznění původní] Jak jsme již jednou ilustrovali na metafoře s Parsonsovým egem a superegem, v ideálním případě by se podle něj mělo jednat o soulad faktorů vyššího řádu s podmínkami institucionalizace, skrze které získávají faktory vyššího řádu kontrolu nad podmiňujícími faktory a naopak, pokud půjdeme od energeticky bohatšího konce.

Ale již v pojetí diferenciaci jakožto procesu, který osvobozuje kyberneticky vyšší faktory od úzké specifčnosti podmiňujících faktorů a umožňuje zobecnění, objektivizaci a stabilizaci základních kulturních vzorců [Parsons 1971a: 170], nacházíme vychýlení Parsonsových preferencí ve směru k idealismu. Proto může ze své pointy, „jakmile je otázka kauzální souvislosti formulována analyticky, starý spor, bylo-li dříve vejce nebo slepice, ideální či materiální faktory, ztrácí prostě význam“ [Parsons 1971a: 171] těžít jen do té míry, do jaké se drží svého „superega“ a nezaměřuje se více na faktory toho, či onoho druhu.

V tomto oddílu jsme probrali Parsonsovu teorii v období, kdy již byl AGIL model rozvinut a stal se jejím centrem. Tento rozvoj znamenal doplnění a formulaci modelu, který byl v *The Social System* obsažen jen implicitně, dále rozpracování teorie vývoje, konceptualizace médií směny a zavedení kybernetické hierarchie. Na naši sondu do Parsonsova myšlení z let 1966 a 1971 navážeme výkladem AGIL modelu v posledním díle, které tento autor za svého života vydal. Je jím *Action Theory and the Human Condition* a Parsons v něm rozpracovává AGIL model do obecnější roviny.

Paradigma Human Condition

Figure 1 General Paradigm of the Human Condition

Obrázek 1 [dle Parsons 1978: 361]

V tomto díle Parsons pozvedl AGIL model na novou úroveň obecnosti. Zatímco v předchozích dílech byl AGIL model nejobecněji aplikován na systém jednání, který dělil na čtyři subsystémy: kulturu, společnost, osobnost a organismus, v paradigmatu Human Condition je systém jednání pojat právě jako jeden ze čtyř takových subsystémů. Parsons tak chtěl, jak již vyplývá z názvu, zasadit lidskou zkušenost do širšího vztažného rámce. K tomu přijal několik východisek.

Prvním z nich je biologismus. Již dříve bylo naznačeno, že se Parsons nechává inspirovat některými částmi biologické teorie. Nejinak tomu je i zde. Podle něj totiž existuje paralela mezi kritérii biologického druhu a kritérii společnosti. [Parsons 1978: 384] Tím má na mysli to, že můžeme použít přímého srovnání (ve funkcionálním smyslu) biologické sféry se sférou jednání.

Druhým východiskem je antropocentrická perspektiva. Jde tu právě o již zmíněnou skutečnost, že systém jednání představuje v paradigmatu Human Condition jen jeden ze čtyř subsystémů. Symbolický význam je tedy obsažen jen v jednom směru vztahů mezi subsystémy a to v těch, které jsou vázány na systém jednání. [Parsons 1978: 372] Význam se nachází tam, kde systém jednání uchopuje ostatní subsystémy Human Condition.

Třetím východiskem je analytičnost kategorií modelu. [Parsons 1978: 374, 409] Protože jsme se touto tematikou zabývali výše, omezíme se pouze na připomenutí, že analytičnost teorie platí na této úrovni stejně jako na ostatních. To znamená, že teorie

sestává z deduktivně ustavených abstraktních kategorií, ne z empirických generalizací.

Čtvrtým východiskem je pokus o syntetizující odkaz k Maxu Weberovi. Podle Parsonse se dichotomie interpretativního porozumění a kauzálního vysvětlení váže v rámci paradigmatu Human Condition na kritéria kybernetické hierarchie: „Zatímco Weber vázal svoji konceptualizaci na úroveň, které říkáme lidské jednání (včetně jeho hranice s telickým systémem), my pracujeme s celkem Human Condition. V souladu s tím podotýkáme, že idea kauzálního vysvětlení se aplikuje v perspektivě směřující dolů po kybernetické hierarchii, kdežto interpretace významu je formulována z perspektivy vzestupu.“ [Parsons 1978: 390] K vysvětlení tohoto syntetizujícího pokusu se ještě vrátíme.

Pátým východiskem je Kantova epistemologie. Ta dělí transcendentní soustavu „předpokladů“ na dvě úrovně: smyslová empirická data a kategorie porozumění. Tyto úrovně pak tvoří metastrukturu, bez které by fenomény nemohly být myšleny uspořádaně. [Parsons 1978: 356] „Obecný předpoklad je ten, že pro každý z modů lidské orientace existuje metaúroveň, která se týká podmínek nebo předpokladů, které jsou nezbytné, pokud má být orientace smysluplná, pokud má „dávat smysl“.“ [Parsons 1978: 370]

Důležité jsou zde ony „mody lidské orientace“. Parsons věří, že Kantovy kritiky se věnují jím vymezeným oblastem lidské zkušenosti, které zahrnoval v paradigmatu Human Condition AGIL modelem. Tak by se *Kritika čistého rozumu* měla zabývat kognitivním vztahem systému jednání a jeho okolí (A). *Kritika praktického rozumu* by se měla zabývat morálkou (I). A *Kritika soudnosti* zase estetikou, jakožto vztahu systému jednání k buňce dosahování cílů (G), která je zde promítnuta na organickou úroveň. Symbolizuje tedy dosahování stavu požitku. [Parsons 1978: 370] Sféře transcendentního uspořádání (L) nevěnoval Kant zvláštní kritiku. Je spojena s náboženstvím a v tomto ohledu byl Kant agnostikem.

Parsons pak paradigma Human Condition jako celek vztahuje ke Kantově epistemologii tvrzením, že smyslová data i kategorie jejich vnímání se nacházejí vně systému jednání, jsou člověku uchopujícím skutečnost dávány a tím pádem jsou transcendentní. Proto nemůže mít člověk přímou znalost „Ding an sich“. [Parsons 1978: 404] Parsons hned v úvodu cituje Alberta Einsteina, který tuto skutečnost vyjadřuje jednou větou: „To věčně nepochopitelné na světě je jeho pochopitelnost.“⁹ [Einstein dle

9 Parsons dodává, že jeho užití této věty v daném kontextu není náhodné nebo účelové. Věta je prý totiž

Parsons, 1978: 357]

Jak je již zřejmé, paradigma Human Condition má výrazně epistemologický nádech. Ten z něj dělá unikátní aplikaci AGIL modelu na rámec, v němž lidé získávají zkušenost a tudíž na proces lidského poznání jako takového. Parsons dokonce skrze tyto úvahy dochází k seberefrenčnímu stanovisku, ve kterém si uvědomuje, že paradigma Human Condition a AGIL model jako takový jsou formulovány zevnitř rámce, který popisují. [Parsons 1978: 362] Nyní však ke struktuře paradigmatu.

Podle Parsonse jsou různé roviny reality emergentní. To znamená, že „ústředním bodem relevantní logiky je, že jakákoli funkcionálně základní komponenta struktury a procesu musí být vnímána jako produkt kombinace komponent a faktorů odvozených z nejbližší nižší úrovně organizace relevantních systémů.“ [Parsons 1978: 377] Nových úrovní organizace (nových zahrnutí informací do kontroly systémů s vysokým energetickým potenciálem) je dosaženo skrze proces evoluce.

Vyšší úrovně organizace v kybernetické hierarchii vykazují nárůst negativní entropie, tedy nárůst uspořádanosti, nenáhodnosti. Systém jednání je proto emergentní úroveň v evoluci žijících systémů - vyvinul si své interní prostředí (nebo jejich množinu). Toto interní prostředí by mělo být odlišováno a až jako takové vztahováno k externímu prostředí systému jednání. V tomto bodě Parsons souhlasně odkazuje na Durkheima a jím zastávaný objektivní status sociální. [Parsons 1978: 379] Na tyto úvahy pak navazuje koncept kybernetické hierarchie s tím, že je to nejdůležitější osa směřování evoluce. [Parsons 1978: 366] Parsons tím zastává tezi, že samoorganizace je nejdůležitější vlastností přírody, že svět má tendenci spět k organizovanosti a nenáhodnosti. A výrazem tohoto řádu je i lidské chápání, které je umožněno zdroji nacházejícími se mimo toto chápání samotné. Tím se vracíme zpět k odkazu na Einsteina.

Posledním bodem ve výkladu struktury paradigmatu Human Condition je užití médií jako prostředků výměny mezi subsystémy. Parsons zde explicitně přiznává, že ekonomické médium - peníze - sloužilo při konceptualizaci ostatních jako vzorový model. [Parsons 1978: 393] Každé médium cirkuluje ve dvou směrech a ve dvou druzích výměny, jako faktor a jako produkt. [Parsons 1978: 406 - 407] Hlavní funkcí médií je integrace rozdílných subsystémů pomocí toho, že umožňují výměnu a že jsou schopna propojovat entity různé povahy, aniž by se rozpustila v jejich různosti. K tomu

v Einsteinově textu ihned následována referencí ke Kantovi.

ale musí být média dostatečně obecná.

Média mohou také přenášet symbolický význam (tato vlastnost je ale omezena jen na rámec systému jednání) a zajišťovat tak jeho cirkulaci. Umožňují také tvorbu nových významů z již existujících, zatímco stávající významy jsou rozkódovány pomocí interpretace. Interpretace je však systémem jednání používána pouze k uchopování systému na vyšší úrovni z kybernetického hlediska, tedy transcendentálního uspořádání, zatímco kauzální vysvětlení je aplikováno k uchopení systémů na nižších úrovních, tedy systémů zdraví a empirického uspořádání. [Parsons 1978: 394 - 399] Tím se vracíme k odkazu na Maxe Webera a náš výklad paradigmatu se uzavírá.

Nakonec uvádíme přehled jednotlivých médií paradigmatu Human Condition:

Figure 4 Media and Their Normative Contexts

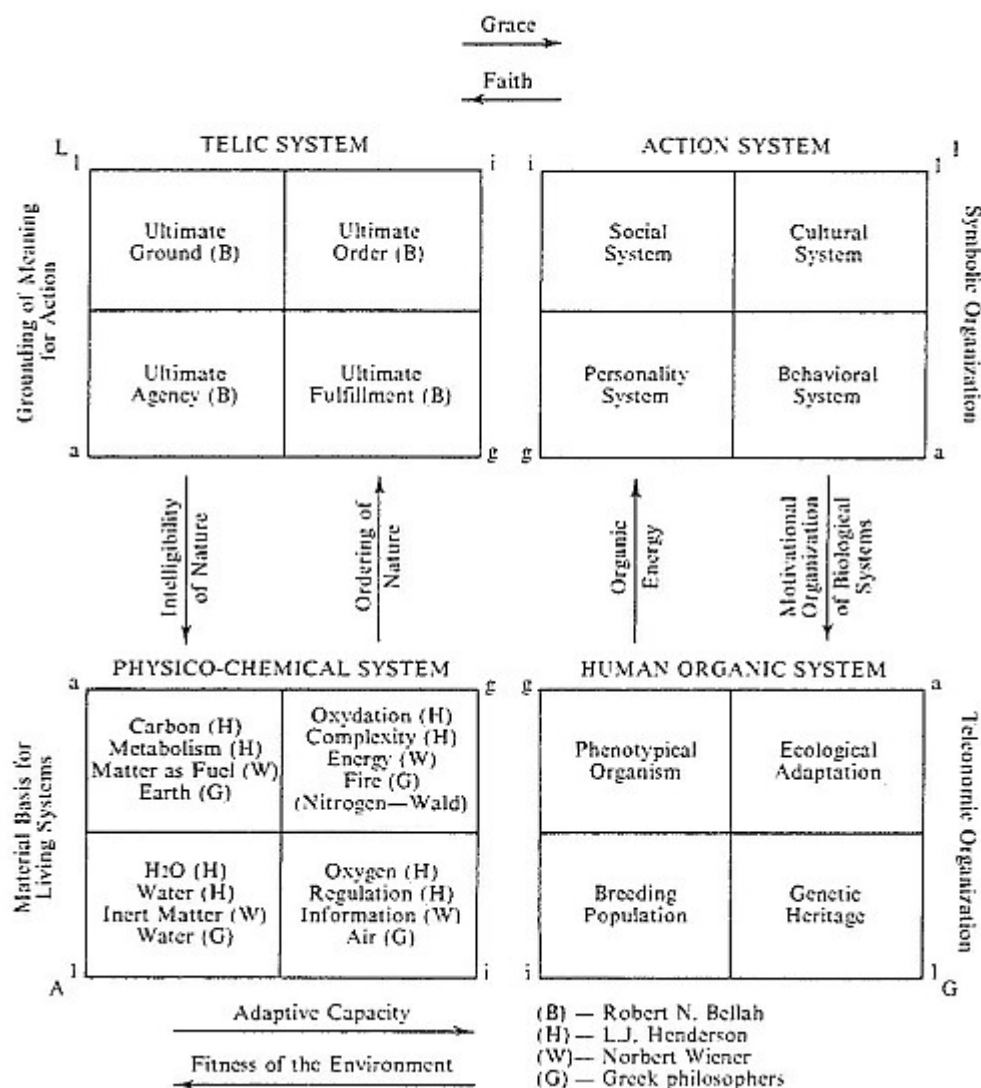
	Media	Categories of Orientation	Standards of Evaluation
L	Transcendental Ordering	Transcendentality	Critique (Kant)
I	Symbolic Meaning	Generativity	Interpretation (<i>Verstehen</i>)
G	Health	Teleonymy	Diagnosis
A	Empirical Ordering	Causality	Adequacy of Explanation

Symbols for media: L: (T); I: (M); G: (H); A: (E)

Obrázek 2 [dle Parsons 1978: 393]

Podrobná struktura paradigmatu Human Condition vypadá následovně:

Figure 2 Structure of the Human Condition as System

Obrázek 3 [dle Parsons 1978: 382]

Shrnutí

V této kapitole jsme se snažili podat přehledný výklad teorie Talcotta Parsonse se zaměřením na AGIL model. V rámování do teoretického kontextu jsme vycházeli z díla *The Social System*, kde jsme sledovali Parsonsovo uchopení tradičních sociologických problémů, jako jsou dichotomie mezi statikou a dynamikou, sociální stratifikace, či konsenzus a konflikt. Důležitou roli zde hrálo rozdělení reality do různých oblastí

systémů osobnosti, kultury a sociálního systému stejně tak jako rozlišení regulačních, relačních a kulturních institucí. Tyto momenty položily základ pro pozdější formulaci AGIL modelu a jeho různých úrovní.

Ve vývojových studiích *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení* a *The System of Modern Societies* jsme se zabývali Parsonsovým uchopením vývoje, jehož hlavním aspektem je funkcionální diferenciací. Ta vede k empirickému vydělení oblastí, které jsou považovány za reprezentanty jednotlivých analytických kategorií AGIL modelu, který je zde formulován ve své obecné formě a je doplněn o koncepty interpenetrace a kybernetické hierarchie.

V poslední části, zabývající se paradigmatem Human Condition jsme se soustředili na výklad AGIL modelu v jeho nejobecnější formě. Protože v této podobě AGIL model zahrnuje i oblasti vnější systému jednání, je laděn výrazně epistemologicky. Parsons zde používá dříve zavedené koncepty interpenetrace a kybernetické hierarchie a pomocí nich se snaží dosáhnout syntézy dichotomie interpretativního porozumění a kauzálního vysvětlení. Snaží se také řešit problém uspořádanosti světa, přičemž se pokouší syntetizovat stanoviska pohledu na svět jako uspořádaného o sobě a svět o sobě náhodného, jež je uspořádaný jen díky uchopení lidským vědomím.

Tyto sondy do Parsonsova myšlení ukazují nejen vývoj, jakým v průběhu padesátých, šedesátých a sedmdesátých let toto myšlení prošlo, ale také odkazují na klíčové vlastnosti AGIL modelu a šíří jeho uplatnění. Takový výklad je nezbytný nejen pro pochopení kritiky, která začala být již v průběhu Parsonsova života jeho teorií adresována, ale i celkově pro pochopení autorů, kteří na základě této kritiky vystavěli svá pojetí sociologických teorií.

Kritika AGIL modelu

V roce 1987 publikoval Jeffrey C. Alexander sérii přednášek s názvem *Twenty Lectures: Sociological Theory since World War II* [Alexander 1987]. Kromě úvodních přednášek, které se zabývají povahou sociologické teorie a důležitými body Parsonsovy teorie, se zde autor snaží uchopit vlnu myšlení, která se ustavila kritickým vymezením se vůči Parsonsovi. Alexander prochází myšlení autorů jako John Rex, George Homans, G. H. Mead, Herbert Blumer, Erving Goffman, Edmund Husserl, Harold Garfinkel, Clifford Geertz, nebo Herbert Marcuse a snaží se najít jejich odpovědi na otázky, které vyplynuly z Parsonsovy teorie jako sociologickému myšlení ústřední. I když se tito autoři ve svém myšlení vůči Parsonsovi kriticky vymezovali, museli najít vlastní odpověď na otázky, jež Parsons (vycházejíc z klasiků) nastolil. Jsou to otázky po povaze sociálního jednání a povaze společenského řádu. Odpovědi na ně Alexander kategorizoval v dichotomiích normativita versus racionalita a individualismus versus kolektivismus. Shrňme tuto kategorizaci jednoduchou tabulkou:

Autor	Povaha jednání	Povaha řádu
John Rex	racionální	kolektivistická
George Homans	racionální	individualistická
G. H. Mead	normativní	syntéza individualistické a kolektivistické
Herbert Blumer	normativní	individualistická
Erving Goffman	normativní	syntéza individualistické a kolektivistické
Edmund Husserl	normativní	individualistická
Harold Garfinkel	normativní	syntéza individualistické a kolektivistické
Clifford Geertz	normativní	kolektivistická
Herbert Marcuse	racionální (instrumentální)	kolektivistická

Tabulka 1: Shrnutí autorů vykládaných Alexandrem v [1987]

Alexandrov výklad uvedených autorů je samozřejmě širší a neomezuje se pouze na uvedenou kategorizaci. Ta je také užitečná spíše jako orientační nástroj vzhledem k centrálním sociologickým problémům a ne jako celková kategorizace, protože nedokáže postihnout rozdíl mezi jinak rozdílnými autory, jako jsou například Edmund Husserl a Herbert Blumer. Nicméně, Alexander vystihuje důležité momenty myšlení každého z autorů a umožňuje s nimi přehledně pracovat.

Cílem naší práce je však výklad kritiky Parsonsova AGIL modelu a proto zde uvádíme Alexandrovu kategorizaci spíše pro navození kontextu. Naše uchopení kritiky Parsonsova myšlení se jednak zabývá jinými autory (včetně Alexandra samotného) a jednak je rozdělené do tematických celků, které obsahují hlavní problémy, které se v kritice Parsonsovy teorie objevují.

Za prvé se jedná o problém monistického pojetí teorie, v rámci kterého se budeme zabývat trojicí autorů ve složení Robert K. Merton, Donald Levine a Thomas Burger. Každý z těchto autorů naráží na skutečnost, že Parsons nenechává vedle svého myšlení místo pro žádné alternativy a svoji teorii nahlíží jako jedinou možnou. Důsledky takového přístupu jsou podle zmíněných autorů, jak později uvidíme, deformující.

Druhým problémovým místem, na které se zaměřuje Nicos Mouzelis, jsou úrovně AGIL modelu. Mouzelis se snaží ukázat, že Parsonsovo užívání AGIL modelu vede k paradoxním výsledkům. Tuto překážku se následně snaží odstranit specifikací úrovní, na kterých lze AGIL model smysluplně aplikovat.

Ve třetí části se budeme věnovat Charlesi W. Millsovi a Anthony Giddensovi, jejichž kritika se točí kolem ideologického rozměru Parsonsovy teorie. Podle obou těchto autorů inklinuje tato teorie k pozici legitimizace poměrů, které panovaly v americké společnosti Parsonsovy doby.

Čtvrtá část se zabývá problémem konstituce řádu, jenž tvoří bod, ve kterém se od Parsonsovy teorie kriticky vymezí jak Jürgen Habermas, tak Niklas Luhmann. Pro oba tyto autory je nepřijatelné Parsonsovo řešení tohoto problému, které sepoléhá na postulování předem existujících kulturních regulativů, které zasahují do každé interakční situace. Každý z těchto autorů také nabízí svůj vlastní přístup ke genezi sociálního řádu.

Poslední, pátá část této kapitoly je věnována práci Jeffreyho C. Alexandra, který analyzuje vnitřní konzistenci Parsonsovy teorie. Její autor se podle Alexandra neдрží důsledně svých východisek a neoprávněně proto rozšiřuje aplikační sféru svých modelů.

To v konečném důsledku teorii výrazným způsobem deformuje. Alexandrova kritika je vedena s úmyslem znovuobjevení Parsonsových původních východisek a zdůraznění nezdeformované části jeho teorie. Nyní již ale k první části námi nastíněné kapitoly.

Monistická teorie

Robert K. Merton ve své studii *Strukturální analýza v sociologii* [Merton 2007: 95] tvrdí, že Talcott Parsons a Thomas Kuhn mají společné tolik, že jsou teoretici monisté. To znamená, že prosazovali ideál jednotného všeobíhajícího paradigmatu, které by ve zralých vědách mělo existovat. Tomuto tvrzení odpovídá Parsonsova snaha vytvořit v *The Social System* logicky vyjádřené konceptuální schéma, které bude na analytické úrovni konzistentní a logicky uzavřené. Empirické systémy se pak mohou stát předmětem analýzy až relevancí k takovému předem vytvořenému konceptuálnímu schématu. [Parsons 1964: 536]

Stejný přístup Parsons uplatňoval nejen v rámci sociologie jako takové, ale i pro vymezení ostatních sociálních a humanitních věd. [Parsons 1964: 545] V tomto ohledu zapadalo Parsonsovo pojetí vědy do tradice logického pozitivismu, kdy „vědecky vysvětlit nějakou skutečnost „...znamená umístit ji na správné místo v systému vědecké teorie.“ [Fajkus 2005: 110]

Merton naopak obhájí užívání plurality teorií, které se specificky váží k určitým jevovým oblastem. Svě stanovisko formuluje jasně v následujícím úryvku:

„Je samozřejmé, že odlišné teorie často obsahují částečně se překrývající pojmy a postuláty. Signifikantním faktem zde ale je, že pokrok těchto oborů spočívá v rozvíjení velkého počtu teorií specifických pro jisté typy jevů a ve zkoumání jejich vzájemných vztahů - nikoli v soustředění pozornosti na „teorii“ jako takovou.

Soustředit se výhradně na jedno vládnucí konceptuální schéma, z něhož se má odvozovat veškerá sociologická teorie, znamená riskovat, že ve dvacátém století vytvoříme obdobu velkých filosofických systémů minulosti se vši jejich sugestivností, se vši jejich architektonickou nádherou a vši jejich vědeckou jalovostí.“ [Merton dle Merton 2007: 95; kurzíva původní]

Mertonovo srovnání jednotného obecného teoretického schématu s metafyzickými filozofickými systémy minulosti je postaveno na deduktivním způsobu vytváření teoretického schématu, které přichází do kontaktu s empirií až po svém

ustavení. Jednotné teoretické schéma také spočívá na takové úrovni obecnosti, že je empirií prakticky nevyvratitelné. Z toho pramení ona „vědecká jalovost“.

Merton namísto toho pojímá pluralitu teorií středního dosahu (v kontrastu k všeobjímajícím jednotícím koncepcím) a jejich soupeření jako hybatele vědeckého vývoje. Podle Mertona je multiparadigmatičnost v sociologii normální. Napodobování zralých věd jako fyziky, chemie a biologie je podle něj kontraproduktivní. Tyto vědy by měly sloužit spíše jako kontrastní referenční modely. [Merton 2007: 99]

Podobné stanovisko zaujímá Donald Levine [1991], který se zabývá vztahem Parsonsova myšlení a formální sociologie Georga Simmela. Podle něj však různé teorie nemusí spolu nutně soupeřit, ale mohou být sobě komplementární. Parsons chtěl podle všeho vytvořit „teorii, která ukončí všechny teorie“. [Alexander dle Levine 1991: 1098] Ve svém prvním velkém díle *The Structure of Social Action* [1937] se pokusil o syntézu vybraných autorů převážně evropské tradice sociálněvědního myšlení. To, že tento výběr byl v určitém smyslu selektivní, dobře ilustruje příklad Georga Simmela.

Parsons vypracoval šestnáctistránkový náčrt sekce o Simmelovi, který chtěl do svého díla původně zahrnout. Nicméně, nakonec se ho rozhodl nepublikovat, protože rozdíly mezi jeho a Simmelovým myšlením se ukázaly být příliš hluboké na to, aby se formální sociologie vešla pod jednotnou střechu jeho syntetizujícího díla. [Levine 1991: 1099]

Levine vykládá Simmela tak, že pro něj neexistovaly žádné jednoznačné části sociálního jednání, na kterých by se dala vystavět jednotící obecná teorie. I tak zásadní kategorie jako forma a obsah pro něj měly být relativní ve vztahu k perspektivě pozorovatele. [Levine 1991: 1103] Levine pak shrnuje zásadní rozdíl mezi Parsonsem a Simmelem následovně: „Proto, při zkoumání konkrétních fenoménů jako přátelství, zákon, nebo ekonomická směna, se je Parsons snaží vysvětlit na základě jednotek jednání, ze kterých se skládají, nebo systémových funkcionálních komponent, kdežto Simmel by se snažil analyzovat jejich podstatné, definující vlastnosti, jakožto distinktivních typů lidského formování.“ [Levine 1991: 1104]

Stojí tu tak vedle sebe Simmelova formální sociologie a Parsonsova „sociologie obsahu“. Podle Levina však tyto pozice nemusejí nutně ústít v antagonismus, ale mohou se produktivně doplňovat. Parsonsem vytvořené proměnné vzorců vycházející z hodnotových orientací Levine doplňuje svým souborem proměnných, vycházejících z formálních vlastností interakcí. [Levine 1991: 1109]

Navíc, analýza forem může být reformulována tak, aby používala jednotky specifikované obecnou teorií jednání a naopak, obecná teorie jednání může být reformulována tak, aby se zabývala konstitucí typů fenoménů. Takovému postupu Levine říká „reciproční kultivace skrze dialektickou souhru“. [Levine 1991: 1113] Jde vlastně o střídání dvou perspektiv při uvažování o nějakém konkrétním souboru fenoménů. Tak se Levine dostává k postoji epistemického pluralismu [Levine 1991: 1114], který vidí Parsonsovu teorii jako jednu z možných, ne jako jednotící, jedinou možnou syntézu, jak ji zamýšlel Parsons. Při tom také poukazuje na slabá místa této teorie a doporučuje je vyvážit komplementárním užíváním formální sociologie.

Tato problematika úzce souvisí s Parsonsovým pojetím teorie jako analytického konceptuálního schématu. Připomeňme, že analytický přístup znamená užívání abstraktních konceptů, které odkazují jen k určitým aspektům konkrétních jevů. Jsou to řezy realitou podle určitých, předem stanovených kritérií. Parsons tento analytický přístup uplatňuje i při rozlišování sociálních a humanitních věd a tím pádem i pro definici sociologie, kterou takto vymezuje jako vědu, zabývající se institucionalizací, jako jedním z aspektů sociální reality. To podle Burgera zakládá určitý druh sociologické metafyziky, což vede k předpojatosti v sociologické teorii. [Burger 1977: 323]

Protože se každá ze sociálních věd zabývá pouze jedním aspektem lidského jednání, úplné vysvětlení konkrétního jednání můžeme dostat až složením pohledů všech těchto věd. Zde nastává problém s falzifikovatelností teorií jednotlivých sociálních věd. Falzifikovatelné je totiž až vysvětlení konkrétního jevu. Pokud tyto teze dovedeme do důsledku, znamenalo by to, že přijmeme-li Parsonsův postup definice sociologie, nejsou sociologické teorie apriori falzifikovatelné. Burger to shrnuje následovně: „Jediná věc, která by mohla být testovatelná, je syntetické vysvětlení konkrétních jevů kombinací celku všech specifických sociálních věd. Ale jak se mohou tyto vědy vlastně před tím rozvinout, pokud nejsou testovatelné?“ [Burger 1977: 328]

Tento analytický pohled na sociální realitu však vede ještě k jednomu důsledku. Vyplývá z něj totiž, že konkrétní jednání je složeninou elementů, které náleží do různých oblastí a kterými se zabývají různé sociální vědy. Tak například nezávislost ekonomie, jakožto sociální vědy, není založena na tom, že ekonomické síly jsou empiricky odděleny od zbytku sociální reality, ale na tom, že ekonomické aspekty jednání podléhají jiným zákonitostem, než ostatní aspekty. [Burger 1977: 328] Parsons

takto postulují množství analytických systémů (zarámovaných AGIL modelem), které se vzájemně interpenetrují. Pokud má být konkrétní jednání složeninou různých aspektů, které podléhají různým zákonitostem, vyplývá z toho, že tyto síly na sebe musí působit a vzájemně si znemožňovat svůj plný rozvoj. Proto si, podle Burgera, nemůže analytická sociologie v čele s Parsonsem činit nárok na vysvětlení sociálního řádu jen na základě svých konceptů institucionalizace, protože ty empiricky podléhají vzájemné interpenetraci s ostatními analytickými aspekty konkrétních jevů. [Burger 1977: 330]

Vývoj Parsonsova myšlení po publikaci *The Social System* se však odvíjel tak, že Parsons začal pokládat analytické oblasti za podstatu různých částí společnosti. Přišel tak s novým tvrzením, že například nezávislost ekonomie je dána pouze historickou okolností, že v některých společnostech probíhá produkce a směna zboží v rámci specializovaných rolí, namísto toho, aby tyto činnosti byly pouhými aspekty difúzních rolí.¹⁰ [Burger 1977: 331] Nezávislost ekonomie je tak dána empiricky, ne analyticky. Tím se však Parsons obrací ke stanovisku, které ze své analytické pozice dříve kritizoval, protože podle něj takové stanovisko bylo založeno na předpokladu, že určité dílčí analytické schéma adekvátně reprezentuje realitu pro všechny vědecké účely. [Burger 1977: 331] Z našeho výkladu jeho pozdního díla *Action Theory and Human Condition* navíc vyplývá, že i na sklonku svého života Parsons neopustil své analytické stanovisko. Můžeme proto jeho teorii v tomto ohledu považovat za nekonzistentní.

Nyní musíme ještě objasnit, jakým způsobem se tato kritika celkově váže na AGIL model. Mertonova kritika Parsonse jakožto teoretického monisty se samozřejmě vztahuje na celou jeho teorii včetně jejího jádra, kterým AGIL model bezpochyby je. Ba co víc, ukazuje se, že Parsons je monistou nejen na úrovni sociologické teorie, ale i na úrovni metateorie, tedy při vymezování samotného předmětu sociologie vůči ostatním sociálním vědám a při obecném popisu lidské zkušenosti (paradigma Human Condition). V obou případech Parsons aplikuje zobecnělou verzi AGIL modelu na předměty vymykající se sociologii. To, jak ukázal Burger při konfrontaci dvou úrovní, vede k rozporům a inkonzistenci. Výsledkem monistického přístupu je také to, že AGIL model vychází ze syntézy, která, jak ukázal Levine, byla selektivní a je tedy koncipován v rámci teorie, která je jejím autorem považována za univerzální, i když opomíjí některé důležité tradice myšlení.

10 Tento stav můžeme vidět jako výsledek procesu funkcionální diferenciaci, který jsme popsali při výkladu Parsonsových vývojových studií. Proto může Parsons označovat určité empirické oblasti jako archetypální pro čtyři analytické kategorie AGIL modelu.

Úrovně AGIL modelu

Na Burgerovu kritiku rekurzivního užívání analytických kategorií AGIL modelu můžeme navázat výkladem kritiky, kterou paradigmatu čtyř funkcí adresoval Nicos Mouzelis. [1995] Tato kritika je založena na rozlišení pojetí sociální struktury Norberta Eliase, Talcotta Parsonse a marxistických sociologů.

Eliasovy figurace podle něj sestávají ze vzájemných vztahů mezi aktéry, zatímco Parsonsovy systémy se skládají z institucí.¹¹ Pro marxistickou sociologii může sociální struktura znamenat obojí - vztahy mezi aktéry i institucemi. [Mouzelis 1995: 78] Vyzbrojený tímto východiskem, bere si Mouzelis na mušku právě vztah aktérů a institucí. Podle něj není AGIL model schopen vysvětlit, jak jsou skupiny aktérů provázány s institucemi. [Mouzelis 1995: 86]

Viděli jsme, že s postupným vývojem Parsons neuvažoval o AGIL modelu jen jako o analytickém kategorizování institucí, ale i jako reflektující empiricky existující oblasti společnosti. Měly by tak existovat dva druhy sociálních systémů - kolektivity a institucionální celky. Tato podvojnost v pojetí sociální struktury je však neudržitelná, nezohlední-li se v modelu užívaném pro její analýzu.

Mouzelis ukazuje na příkladu továrny na auta, jakožto figurace producentů aut, že je legitimní, když Parsons aplikuje AGIL model na kolektivitu a vyvozuje z něj funkcionální imperativy, které tato kolektivita musí naplňovat různými institucemi. „Ale když jde Parsons o krok dále a dělí adaptační systém továrny do čtyř subsystémů (A -> a, g, i, l), pak toto není přijatelné. Adaptační systém totiž, do té míry, do jaké neodpovídá konkrétní subkolektivě, je jednoduše analytickou kategorií a jako takový nemá žádné funkcionální požadavky, které musí být naplněny, aby přežil.“ [Mouzelis 1995: 88]

AGIL model tak může být produktivně aplikován na konkrétní skupiny aktérů, ne na analyticky stanovené institucionální celky. To vede k jejich reifikaci - instituce jsou považovány za entity, které jsou schopny se samy rozhodovat a dosahovat stanovených cílů. Nezbyvá pak podle Mouzelise žádné místo pro uchopení kolektivních aktérů jako částečných producentů sociálního systému. [Mouzelis 1995: 89]

¹¹ Vzpomeňme si na to, že podle Parsonse je aktér pro sociální systém významný až jako aktér v roli a že na druhé straně aktér není pouhou sumou sociálních rolí. Ostatně na tom Parsons zakládá vzájemnou neredukovatelnost sociálního a psychického systému.

Namísto toho Mouzelis navrhuje vycházet v analýze institucionálních celků pomocí kategorií odvozených z marxistické tradice. Na normy a role by mělo být nahlíženo z perspektivy, která uchopuje jejich technologické, vlastnické (appropriative) a ideologické dimenze. Jinými slovy, instituce by měly být analyzovány tak, aby bylo zřejmé, jak se vztahují ke zdroje produkujícím technologiím, jak regulují kontrolu těchto technologií a jakými způsoby jsou legitimizovány. [Mouzelis 1995: 91]

Takový postup by měl ochránit analýzu od reifikačních tendencí a umožnit pohlížení na společnost jako na konstruovanou za určitým účelem jejími aktéry. Vystavují tak otázky po aktérech a po zájmech, kterými disponují. Tím se dostáváme k propojení institucionální roviny s kolektivitami aktérů. Zkoumání institucionálních celků v jejich technologických, vlastnických a ideologických dimenzích odhaluje jejich vzájemnou (in)kompatibilitu a vede tak ke studiu figurací skupin, které se nacházejí ve stavech kooperace, či konfliktu. [Mouzelis 1995: 94]

Mouzelis shrnuje svoje výhrady k užívání AGIL modelu následovně:

„Základní slabinou Parsonsovy teorie je proto její neschopnost koherentně integrovat do svého AGIL modelu rozpory, které jsou výsledkem nerovné distribuce vlastnických práv vztahujících se ke zdroje produkujícím technologiím. To znamená, že takové strukturální rozpory jsou buď vneseny do analýzy ad hoc, nebo jsou úplně ignorovány. Konečným výsledkem je, že dynamika funkcionalistického paradigmatu je omezena na koncept rolového konfliktu, nebo na představu inkompatibility mezi subsystemy AGIL modelu. To vede k přecenění stratifikačního přístupu na úkor figurační, vztahové analýzy toho, jak způsoby přivlastňování zdroje produkujících technologií vedou k interdependenci různých skupin.“ [Mouzelis 1995: 98]

Zobecníme-li Mouzelisovu kritiku, vyjde najevo, že je v zásadě blízká té Burgerově. Oba kritizují rekurzivní užívání AGIL modelu, jakožto analytického nástroje, na výsledky, které z tohoto nástroje vzešly. Parsonsova iterativní aplikace tohoto schématu vede k nekonzistentním výsledkům. Je to způsobeno tím, že aplikací AGIL modelu se vytrácí jevová podstata analyzovaného předmětu a aplikace analytické kategorie na analytickou kategorii vede k paradoxu. To vše je způsobeno nejasností a nerozhodností, s jakou se Parsons pohyboval mezi analytickým a empirickým přístupem k tvorbě teorie a k analýze sociální reality.

Teorie a ideologie

Nyní povedeme náš výklad směrem k autorům, kteří si vzali na mušku jinou Parsonsovu nedůslednost. Jsou to především Charles Wright Mills a Anthony Giddens, kteří směřují svou kritiku k Parsonsovu směřování vědecké teorie a ideologie. Toto směřování se podle nich objevuje jak v koncepci obecné teorie, tak ve vývojových studiích a rozhodujícím způsobem zasahuje do jejich výsledné podoby. Začněme radikálnější z kritiků.

Ve svém nejznámějším díle, *Sociologické imaginaci*, vede Mills s Parsonsovou teorií polemiku, která začíná tak říkajíc od základu. Mills se v první řadě soustřeďuje na styl, jakým je teorie psána. Vytýká mu přílišný formalismus s dodatkem, že myšlenky v teorii obsažené jdou vyjádřit jednodušeji a stručněji. [Mills 2008: 33] Sám se ihned chápe úkolu přeložit Parsonsovu knihu *The Social System* do srozumitelného jazyka a shrnuje její obsah do čtyř odstavců. To je však jen začátek Millsovy kritiky.

Mnohem závažnější jsou další čtyři postřehy, kterým Mills zbytek své polemiky věnuje. Budeme se jim věnovat v pozměněném pořadí. Prvním z nich je přílišná obecnost teorie. Výchozí rovina Parsonsova myšlení je podle Millse tak obecná, že od ní nelze přejít k pozorování. [Mills 2008: 40] Celý teoretický „děj“ se má u Parsonse odehrávat na vysoké úrovni obecnosti, přičemž nikdy nesestupuje smysluplně do empirických nížin. Mills k tomuto bodu dodává své zobecnění: „„Velcí teoretikové“ ve svých dílech soustavně opomíjejí zásadu, že každý sebeuvědomělý myslitel musí být s to neustále si uvědomovat a kontrolovat úroveň abstrakce, na níž pracuje. Schopnost přecházet snadno a jasně z jedné úrovně abstrakce na druhou je význačným rysem myslitele vládnoucího imaginací a soustavností.“ [Mills 2008: 41] A právě těmito schopnostmi Parsons podle Millse nevládne, protože svou teorii vytváří především velmi obecně a abstraktně.

S tím souvisí čtvrtý bod argumentace. Pro Millse totiž znamená obecnost především bezobsažnost. A tak pro něj má Parsonsův obecný výklad problému sociální integrace jen takový význam, že umožňuje „nahrazovat konkrétní sociální výzkum mluvením o něm.“ [Mills 2008: 52] Takový přístup je u Millse jen přirozený, uvážíme-li, že to, že neexistuje žádná „velká teorie“ považuje za své východisko. [Mills 2008: 54] Pro Millse je teorie především nástrojem a proto by podle něj měly být vytvářeny jen pracovní modely historického vývoje, ne univerzálně platná schémata. Takové je pozadí jeho ostrých výroků o tom, že Parsons podlehl „fetišizaci pojmů“ nebo že patří k

těm lidem, kteří „umí míchat karty, aniž je vůbec umí hrát.“ [Mills 2008: 56]

Jádro Millsovy kritiky však po našem soudu tvoří především druhý a třetí bod. Mills se v nich zaměřuje na sepjetí Parsonsovy teorie se specifickou ideologií. Podle něj se Parsonsův *The Social System* zabývá spíše legitimizací, než institucemi jakéhokoli druhu. [Mills 2008: 42] A to legitimizací ve smyslu „symbolů oprávnění“, tedy společenských hodnot. Podle Millse je však tento výklad neúplný, protože na jedné straně existují v mnoha společnostech symboly opozice, které Parsons v úvahu příliš nebere.

Na druhé straně jsou společenské hodnoty podle Millse sociologicky relevantní jen tehdy, umožňují-li ospravedlňovat instituce a poskytují-li jedincům motivaci. O hodnotách můžeme mluvit jako o společenských jen tehdy, uznává-li je jako symboly legitimacy většina společnosti. To má Mills na mysli, když říká, že symboly „netvoří uvnitř společnosti nějakou autonomní říši.“ [Mills 2008: 44] Je tu totiž také materiální stránka věci. Pokud víra ve společné hodnoty ve společnosti chybí, lze její stabilitu udržovat násilím. Proto jsou podle Millse různé formy sociální integrace spíše otázkou různého poměru legitimizace a donucení a ne, jak si podle něj myslí Parsons, pouze legitimizace.

Mills tudíž ve svém výkladu vyvozuje, že pokud přijmeme Parsonsovo teoretické schéma, odstraníme ze svého zorného pole problém moci. [Mills 2008: 49] To je dáno Parsonsovou necitlivostí k problému donucení, protože bez něj se nedá položit otázka, do jaké míry jsou instituce legitimizovány. Podle Millse pravděpodobně Parsons věřil, že všechny instituce jsou plně legitimizovány, nebo, lépe řečeno, to svou teorií implikoval, protože mu neumožňovala uvažovat jinak. V zajetí této teorie tak prý nelze účinně formulovat myšlenku konfliktu, což pro Millse znamená, že „nelze jasně formulovat žádný podstatný problém.“ [Mills 2008: 50]

Takové nazírání na společnost je tím pádem snadno využitelné především konzervativní ideologií, protože, jak Mills tvrdí: „Ideologickým smyslem „velké teorie“ je silná tendence legitimizovat stabilní formy dominance.“ [Mills 2008: 57] Z Millsova výkladu není jasné, zda je podle něj takový druh teorie za ideologickými účely přímo tvořen či zda má v sobě takový potenciál prostě jen bezděčně. V každém případě ale tento ideologický potenciál zastiňuje to, co po odstranění problémů se stylem psaní a přílišnou obecností zbude. Mills tak dělí obsah Parsonsovy teorie buď na žádný, nebo ideologický.

Protože Mills mluví především o knize *The Social System*, vztahuje se jeho

kritika k AGIL modelu spíše nepřímo. Millsovi jde o celkovou povahu teorie, jejímž je AGIL model středobodem a lze si tak snadno představit, jak by se dala na AGIL model naroubovat. Obecně lze říci, že s příchodem AGIL modelu se Parsonsovo myšlení nijak radikálně nezměnilo a že Mills by jej odmítl tak jako tak. Zásadním bodem kritiky je Parsonsovo pojetí moci, které je funkcionální a tím pádem pro Millse, který přistupuje k moci jako vázané na partikulární zájmy určitých aktérů nebo skupin, příliš bezzubé. AGIL model v tomto ohledu nepředstavuje žádnou výjimku. Moc je v jeho rámci analyticky zařazena především do subsystému G, jehož funkce je definována jako dosahování cílů systému, ne jednotlivých aktérů, či skupin. S tím by Mills mohl souhlasit jen těžko. Nyní přejdeme k výkladu další polemiky týkající se Parsonsových vývojových studií.

Druhým z autorů, kteří Parsonsovi vytýkali jeho neuvážené zacházení s ideologií, byl, jak jsme již uvedli, Anthony Giddens. Ten pokládá Parsonse jednoznačně za evolucionistu v tom smyslu, že Parsons se ve svých pracích snažil sjednotit konceptuální uchopení biologické a sociální evoluce. To druhé je pro Parsonse jen extenzí toho prvního a tak je podle něj legitimní uchopit sociální evoluci biologickými pojmy. To ale podle Giddense není možné. Sociální procesy nabývají při koexistenci různých společností a při existenci jejich vztahů k materiálním podmínkám mnohem větší složitosti než procesy biologické. Pro obhajobu Parsonsovy teze by tak bylo nutné demonstrovat jak mechanismy, analogické těm biologickým, operují na sociální úrovni. V tomto bodě se ale Parsons pouze odkazuje k tomu, že biologická evoluce byla vzájemně spjata s raným vývojem lidské kultury. Podle Giddense tak Parsons zaměňuje tezi, kterou je nutné dokázat s důkazem samotným. [Giddens 1986: 270]

Kromě toho, že Giddens adresuje kritické poznámky pojmům jako „adaptace“ či „neurčitost“ pro jejich vágní význam, zaměřuje se podrobněji na jeden z klíčových konceptů biologické evoluce a tím je koncept přežití. Zatímco v biologické teorii je tento koncept neproblematický, při aplikaci na lidské společnosti začíná být podle Giddense neurčitý. Tato aplikace musí být spojena s jasným vymezením toho, co společnost přesně je a kdy zaniká. Takové vymezení můžeme u Parsonse najít pouze v jeho vývojové klasifikaci společností, ovšem s tím problémem, že například jedním ze znaků primitivních společností je to, že (na rozdíl od společností moderních) jim chybí jasně vymezené hranice. Na takový druh společností se tedy zdá být koncept přežití

neaplikovatelný. Giddens shrnuje, že problematika definice společnosti je závažnější a vyžaduje si více prostoru, než jí Parsons celkově věnuje. [Giddens 1986: 272]

Jádrem Giddensovy kritiky však je skutečnost, že Parsonsovy vývojové studie reprezentují typický případ evolucionistického myšlení, které klade současný stav společnosti na vývojový piedestal a na celou historii nahlíží jen v intencích procesů, které měly vést k dosažení současného, evolučně nejvyššího stádia vývoje. V tomto evolucionistickém myšlení si Giddens všímá především třech momentů.

První nazývá „příběhem světového vývoje“. Jde o nahlížení světové historie skrze vybrané dimenze a ztotožňování vývoje v těchto dimenzích s vývojem celkovým. Typickým příkladem takové dimenze může být technologie a Giddens se pozastavuje nad tím, že Parsons zaměňuje primitivnost v technologické dimenzi s primitivností společnosti jako celku a ostatní společenské rozměry jako rituály nebo umění zůstávají nepovšimnuty. Je tak položeno rovnítko mezi primitivností v určitém specifickém smyslu (především v tom, v jakém jsou moderní společnosti rozvinuté) a primitivností celkovou. [Giddens 1986: 273]

Druhým momentem je „unilineární komprese“¹². Ta souvisí s Parsonsovým přesvědčením, že kulturní dědictví izraelské a řecké společnosti představovalo zásadní faktor ve vývoji k moderním společnostem. Giddens však na problém nahlíží z opačné perspektivy a tvrdí, že to, že toto dědictví bylo zahrnuto do pozdější evropské kultury, nenaznačuje nic o jeho evoluční hodnotě. Podle něj v tomto bodě Parsons zaměňuje evoluční nezbytnost (společenský rys, který musí být přítomen, aby mohla společnost postoupit na další evoluční příčku) za nezbytnost historickou (společenské rysy musely být historicky přítomny a věci se nemohly odehrát jinak). [Giddens 1986: 273] Jinými slovy, je podle Giddense pro Parsonse sociální vývoj v jím specifikovaných intencích nutný a ne historicky kontingentní.

Třetím a posledním momentem Parsonsova evolucionismu je „normativní iluze“. Giddens zde poukazuje na nikoli náhodný závěr, který z Parsonsova pojetí vývoje vyplývá. A to, že půl milionu let lidské historie kulminuje v podobě sociálního a politického systému Spojených států. Podle Giddense vede Parsonse k takovému závěru jeho ideologicky zatížený přístup k vývoji. Ten spočívá jednak v tom, že demokracie je považována za evoluční univerzálii všech vyspělých společností a jednak v tom, že

12 Tento svůj výraz Giddens patrně odvozuje z konceptu unilineární (jednoliniové) evoluce, která podle Murhyho [2006: 196] označuje předpoklad, že všechny společnosti musí projít stejnou posloupností společenského a kulturního vývoje.

demokracie je definována tak, aby odpovídala liberální demokracii uplatňované ve Spojených státech. [Giddens 1986: 273] Argumentace je zacyklená - za kritérium vyspělosti je považováno uplatňování liberální demokracie po americkém vzoru a na základě tohoto kritéria je Amerika označena za nejvyspělejší společnost. Při takovém nastavení vývojových kritérií Parsons ani k jinému závěru dojít nemohl. Giddens tak konkrétně ilustruje, co mohl mít Mills na mysli, když mluvil o tom, že Parsonsova teorie přispívá k legitimizaci současných politicko-ekonomických struktur.

Tu ukazuje k obecnější tendenci v Parsonsově pojetí vývoje, o které jsme se již zmínili. Je to tendence k teleologickému nazírání na historii. Ta je viděna především skrze kritéria AGIL modelu, která jsou relevantní pro současnost a její výklad je veden „aby“ logikou. Co je však závažnější, kritéria této logiky nesou podle Giddense výrazně ideologické zabarvení. Z tohoto úhlu pohledu se dá na Parsonsovu teorii pohlížet jako na výčet faktorů, které podle něj sehrávají důležitou úlohu ve vývoji ke společnosti s určitým politickým zřízením.

Tyto faktory jsou, jak jsme viděli, kategorizovány právě podle AGIL modelu s tím, že dějinný proces je Parsonsem vykládán jako proces diferenciací jednotlivých kategorií faktorů. Tyto původně analytické kategorie se s postupujícím vývojem stávají empirickými, protože společnost by měla být vnitřně organizovaná podle adaptačních nároků na uspokojování funkcionálních imperativů. V americké společnosti tak nedostalo naplnění pouze Parsonsovo ideologické očekávání, ale svého zhmotnění se dočkal i AGIL model.

Konstituce řádu

V této části se vrátíme od ideologického rozměru Parsonsovy teorie zpět k jejímu neutrálnějšímu obsahu. Přesněji řečeno, budeme se zabývat kritikou řešení problému geneze sociálního řádu. Této kritiky se chopili dva významní myslitelé, Jürgen Habermas a Niklas Luhmann. Tito autoři na Parsonse svým způsobem navazují, zdaleka však ne nekriticky.

Podle Jürgena Habermase [1989: 201] Parsons sleduje svou prací dva různé programy. Prvním je program sociálního jednání zakotvený v idealistické tradici, druhým je program sociálních systémů zakotvený v pozitivistické tradici. Tento dualismus je podle Habermase více či méně přítomen v celém Parsonsově díle a pramení z něj tři klíčová rozhodnutí v konstrukci sociologické teorie, které tento

americký autor učinil.

První z těchto rozhodnutí vychází z Parsonsova stanoviska k problému společenského řádu, který je klasicky vymezen autory jako Thomas Hobbes nebo John Locke. Parsons se zde přiklání spíše k Lockovu řešení a kritizuje Hobbesovu pozici, protože podle něj povinnost, ať je založena na jakkoli silné moci, vychází z normativního konsenzu, který nemůže být výsledkem pouhých účelově racionálních úvah. [Habermas 1989: 212] Jinými slovy, vzorce sociálního jednání nemohou být stabilizovány bez norem, které by skrze orientaci na hodnoty omezovaly jednání vedené osobním zájmem. Tento postoj se následně promítá do Parsonsova pojetí sociální interakce, jakožto procesu, v němž sociální řád vzniká.

Analýza sociální interakce je založena na rozboru orientací sociálního jednání, které je vnímáno jako kontingentní rozhodnutí mezi alternativami, které jsou již dány. To odkazuje k problému dvojité kontingence, který ukazuje na podmínky neurčitosti, se kterými se musí aktéři při interakci vyrovnávat. Tato kontingence pramení z toho, že jak ego, tak alter se mohou v interakci rozhodovat pro různé alternativy. Kontingence tak není dána jen volným jednáním jednoho modelového aktéra, ale dvou aktérů v modelové interakci, proto je dvojitá. Parsons ovšem nepřipouští možnost, že by jednání mohlo být nestrukturované v tom smyslu, že by nebylo orientované žádnými předem danými hodnotami. Sdílené hodnoty jsou pro něj předpokladem smysluplného sociálního jednání a problém dvojité kontingence pramení jen z neurčitosti volby prostředků k dosažení daných cílů. [Habermas 1989: 214]

Tímto způsobem propojuje Parsons svou koncepci voluntaristického jednání s koncepcí intersubjektivně sdíleného řádu, který přejal od Durkheima. Voluntaristickému jednání připadá rozhodování aktérů mezi alternativami prostředků k dosažení cílů, které jsou předem dány intersubjektivně sdíleným řádem. Toto řešení je ale podle Habermase problematické, protože nenabízí žádný způsob jak vysvětlit proces, ve kterém jsou systémy jednání konstruovány z jednotek jednání.¹³ [Habermas 1989: 215]

Habermas nabízí jiné řešení problému. Tím by mělo být postavení interpretační činnosti aktérů, jakožto procesu umožňující vytvoření konsenzu, do centra problematiky sociálního řádu. Jinými slovy, Habermasovi jde o proces, kterým se aktéři na normách domlouvají, ne o postihnutí, jakým způsobem se odehrává interakce v předem

¹³ Tato výtku, jak později uvidíme, není nepodobná té, kterou Parsonsovu řešení problému dvojité kontingence adresuje Niklas Luhmann. Habermas i Luhmann se tak odrážejí od stejného místa a vedou své myšlení různými směry.

normativně zakotveném prostředí. V tomto ohledu je Habermas více interakcionista a Parsons naproti tomu smýšlí spíše Durkheimovsky.

Tato tendence však překračuje ranou fázi Parsonsova myšlení a promítá se i do fáze na ni navazující. Ta se podle Habermase vyznačuje tím, že jednotka jednání je nahrazena jednotkou ve smyslu kulturního vzorce či symbolického významu. Systémy jsou pak tvořeny konfiguracemi těchto symbolických jednotek. Hodnotová měřítká přestávají být připisována individuálním aktérům jako subjektivní vlastnosti, ale začínají být pod hlavičkou hodnotových vzorců vnímány jako apriori intersubjektivní.

Tyto symbolické jednotky jsou navíc reifikovány tím, že je k nim přistupováno stejně jako k fyzickým objektům. Symbolické objekty v tomto pojetí mohou být přenášeny či osvojovány beze změny v jejich významu. Interpretativní osvojení takového objektu aktérem pak podle Habermase nutně znamená kulturní determinaci jednání. [Habermas 1989: 219] V tomto bodě Habermas opět nabízí své alternativní řešení. Podle něj by model jednání orientovaného na dosahování interpretativního porozumění bez determinace symbolickými objekty vysvětloval lépe propojení kultury, společnosti a osobností v procesu konstituce orientace jednání.

Druhým zásadním rozhodnutím v konstrukci teorie je, že Parsons navázal svůj koncept proměnných vzorců na toto reifikované pojetí kulturních vzorců. Zároveň však tvrdil, že základní difference, které proměnné vzorců zdůrazňují, jsou reflektovány i na úrovni společnosti a osobnosti. Podle Habermase je takové pojetí ale nepřínosné, protože „pokud proměnné vzorců popisují strukturální jádro společné všem třem komponentám, nemohou zároveň sloužit k osvětlení specifických rozdílů ve způsobech, jakými osobnost, společnost a kultura ovlivňují orientace jednání.“ [Habermas 1989: 224] Proměnné vzorců tak slouží jen k identifikaci strukturálně analogických komponent, tedy částí, ve kterých se tyto tři systémy překrývají. Umožňují pouze analýzu shody, nikoli rozdílu. Habermas z toho vyvozuje, že v rámci takové perspektivy, kde jednání je pojmáno jen jako hodnotově regulovaná účelová aktivita, nemůžeme uspokojivě vysvětlit, jak kultura, společnost a osobnost drží pohromadě. Takové vysvětlení je podle něj umožněno až v rámci „závorek životního světa zaměřených na komunikativní jednání.“ [Habermas 1989: 225]

Třetí a poslední klíčové rozhodnutí v procesu konstrukce Parsonsovy teorie se váže na koncept systému. Podle Habermase Parsons přechází od konceptu systému udržujícího ekvilibrium ke konceptu systému udržující své hranice. [Habermas 1989: 225] Tento posuv není pouze formulační, ale reflektuje hlubší změnu v Parsonsově

myšlení. V prvním případě mu totiž jako inspirace sloužila kulturní antropologie, v tom druhém už to byla biokybernetika. To se projevilo tak, že koncept funkce byl nadřazen konceptu struktury. Funkcionální imperativy hranice udržujících systémů byly pojímány tak, že dochází k jejich naplňování strukturou. Proces pak byl dosazen na stejnou úroveň jako struktura, již se stal funkcionálním ekvivalentem. Koncept funkce tak získal v Parsonsově teorii zvláštní postavení a ustavilo se rozlišování mezi funkcionální integrací a sociální integrací.

První druh integrace zajišťuje naplnění funkcionálních imperativů vzhledem k prostředí systému. Sociální integrace naopak naplňuje požadavky konzistence vycházející z interních sémantických vztahů v rámci kulturního systému. Sociální systémy se tak stávají jednak hranice udržujícími systémy, jednak kulturně strukturovanými systémy. [Habermas 1989: 227] Můžeme si povšimnout, že toto rozlišování dvou druhů integrace odpovídá dělení AGIL modelu na interní a externí části, stejně jako odkazuje ke kybernetické hierarchii, která rozlišuje materiální prostředí a kulturní kontrolu. Proces institucionalizace je pak nahlížen jako proces vytváření kompromisů mezi kulturními požadavky na konzistenci a tlaky funkcionálních imperativů.

Podle Habermase ale z tohoto pojetí vyvstává otázka, jak může kultura, která nemůže na společnost vyvíjet takový nátlak jako její materiální prostředí, působit tak, že její nároky na platnost jsou brány stejně vážně. [Habermas 1989: 230] Parsons prý na tuto otázku není schopen v souladu se svou teorií odpovědět, protože ta nenabízí žádné nástroje, jak uchopit rezistenci kulturních vzorců a jejich vlastní interní logiky vzhledem k funkcionálním imperativům. Proto si Habermas myslí, že kultura v Parsonsově teoretickém schématu pouze zabírá místo konceptu životního světa. Doslova říká: „Skrze koncept životního světa by byla sféra nároků na platnost, která je podle Parsonse umístěna v transcendentní oblasti volně se vznášejících kulturních významů, zahrnutá od začátku do empirických, časoprostorově identifikovatelných kontextů jednání.“ [Habermas 1989: 231]

Jakmile se takto Habermas vypořádá se sociální integrací ve smyslu naplnění kulturních požadavků konzistence, soustředí se na funkcionální integraci. Ta může být podle něj v Parsonsově teorii uchopena pouze při objektivaci životního světa do podoby hranice udržujícího systému. [Habermas 1989: 233] Funkce, které jsou Parsonsem přiřazovány různým doménám jednání, jsou v rámci životního světa totiž latentní. Jejich manifestace by automaticky ohrozila stabilitu systému, protože by jejich tematizace v

komunikaci nahradila kulturní požadavky platnosti. Z Parsonsovy teorie tak vyplývá, že je nutná určitá restrikce v komunikaci, na základě které zůstanou dané funkce latentní. To, že jeho koncept hranice udržujícího systému je založen právě na funkcionálních imperativech, však staví funkce, které by měly zůstat latentní do středu zájmu. Tímto způsobem objektivuje Parsons životní svět, což značí přechod v Parsonsově myšlení od programu sociálního jednání k programu sociálních systémů. Koncept systémů jednání je tak podle Habermase vytvořen pomocí metodické objektivace životního světa. [Habermas 1989: 234]

Pokud budeme chtít Habermasovu kritiku obecněji shrnout, můžeme říct, že tento autor vychází z klíčového dělení subsystémů AGIL modelu na interně a externě orientované. Každý ze dvou typů subsystémů pak podléhá jiné formě integrace. Interně orientované subsystémy (I, L) podléhají sociální integraci, která je založena na konzistenci kulturních vzorců. Externě orientované subsystémy (A, G) jsou naproti tomu založeny na funkcionální integraci, která pracuje s materiálními podmínkami. Pro Habermase však není přijatelný ani jeden ze způsobů integrace systému jednání. Kulturní vzorce, které jsou základem sociální integrace, jsou podle něj v Parsonsově teorii reifikovány a neposkytují aktérů prostor pro interpretaci. Navíc Parsons není schopen uspokojivě propojit sféru kultury se sférou interakce a není tak schopen postihnout její vznik. To vede k nedostatečnému vysvětlení závislosti oblastí kultury, společnosti a osobnosti v rámci systému jednání.

Funkce, uspokojující imperativy podmínek systému zase musí být v Parsonsově modelu kvůli kulturním požadavkům platnosti latentní. Parsons je však svým konceptem hranice udržujícího systému staví do manifestní pozice a tím podle Habermase neopodstatněně objektivuje životní svět. AGIL model je tedy podle Habermase integrován dvěma způsoby, z nichž ani jeden není uspokojivý. Sociální integrace interně orientovaných subsystémů jednání vede k reifikaci symbolických objektů tím ke kulturní determinaci, zatímco funkcionální integrace externě orientovaných subsystémů jednání vede k objektivaci životního světa manifestací funkcí, které by měly zůstat v komunikaci latentní.

Druhým autorem, který, jak jsme již uvedli, se zaměřil na Parsonsovo pojetí geneze řádu, byl Niklas Luhmann. Ten od Parsonse přebírá vymezení problému dvojité kontingence, ovšem řeší jej naprosto odlišným způsobem. Podle Luhmanna „Parsons vychází z toho, že nemůže dojít k jednání, pokud alter činí své jednání závislé na tom,

jak jedná ego, a ego chce své chování připojit k alter.“ [Luhmann 2006: 124] Podle tohoto autora zahrnuje Parsons problém dvojité kontingence do pojmu jednání tím způsobem, že normativní orientace s předpokladem konsenzu je nezbytnou podmínkou sociálního jednání. Předpokládá tím vlastně, že všechny společnosti tradují kulturu, která prostupuje všechny interakční situace. Problém sociálního řádu je pak redukovatelný na problém socializace.

S takovým přístupem však Luhmann nesouhlasí. Podle něj se alter snaží určovat své jednání v neurčité situaci. Neurčitost, která pramení z dvojité kontingence při absenci sdílených hodnotových vzorců, je pro aktéry motivací k tomu, aby ji překonávali a tím vytvářeli sociální systémy. Luhmann se zde připojuje k „order from noise principle“ obecné systémové teorie a aplikuje jej na problém dvojité kontingence, jehož podstatným rozměrem je vstřebávání náhody a vytváření konsenzu. [Luhmann 2006: 125] Luhmann se tak snaží popsat proces, kterým systém vzniká bez předchozí přítomnosti sdílených hodnotových vzorců:

„Toto chápání je připraveno s radikalizací problému dvojité kontingence. Artikuluje otázku „Jak je sociální řád možný?“ způsobem, který tuto možnost zprvu prezentuje jako nepravděpodobnou. Pokud každý jedná kontingentně, čili i každý druhý může jednat kontingentně a každý toto ví o sobě a o druhých a bere to v úvahu, je zprvu nepravděpodobné, že vlastní jednání vůbec nalezne styčné body (a tím poskytnutí smyslu) v jednání druhých, protože sebestanovení by předpokládalo, že ostatní se stanovují a opačně. Současně s nepravděpodobností sociálního řádu vysvětluje tento koncept i normalitu sociálního řádu, protože pod touto podmínkou dvojité kontingence každé sebestanovení, jakkoli náhodně vzniklé a jakkoli kalkulované, získává informační a vazebnou hodnotu pro jiné jednání. Právě proto, že takový systém je vytvořen uzavřeně sebereferenčně, tedy A je určeno skrze B a B skrze A, je každá náhoda, každý podnět, každý omyl produktivní.“ [Luhmann 2006: 137]

Luhmann tak dochází k na první pohled paradoxnímu závěru - z náhody povstává bez dalšího vnějšího hybatele systém. Zdvojení nepravděpodobnosti vede k pravděpodobnosti podobným způsobem, jakým v matematice dvě mínusová znaménka vedou k plusovému. Luhmann však jde ještě dále tvrzením, že sociální systém se podle něj přímo zakládá na nestabilitě. Struktury systému se totiž prý ihned rozpadají, pokud nic nepůsobí proti nim. [Luhmann 2006: 139] Vzniká tak emergentní řád, který je podmíněn komplexitou systémů, které ho tvoří.

Luhmann se vymezuje od ostatních pojetí sociálního řádu tím, že podle jeho

stanoviska nelze založit stabilitu emergentního sociálního řádu ani na přírodě, ani na apriorně platných normách. „Ve skutečnosti, aby bylo zajištěno pokračování stávajícího sociálního řádu, není nutný žádný legitimující konsenzus, stejně tak, jako nepotřebujeme optiku, abychom viděli.“ [Luhmann 2006: 144] To můžeme pokládat za odmítnutí Parsonsova stanoviska, podle kterého je sociální řád umožněn pouze na základě existujících sdílených hodnotových vzorců, které s legitimizačním konsenzem velmi úzce souvisí. Podle Luhmanna tak Parsons pouze správně formuloval problém v tom, že vztáhl problém garance sociálního řádu k problému dvojité kontingence. Tento problém ale nevyřešil. [Luhmann 2006: 145]

Řešení problému sociálního řádu se podle Luhmanna nachází v časové posloupnosti, jakožto struktura kontingentního selekčního procesu komunikace. Čas zde, na rozdíl od Parsonse, není pojímán teleologicky tak, že by měl vést k nějakému nevyhnutelnému výsledku. Čas je vnímán jako asymetrizace sebereference v tom smyslu, že každá nová selekce vede k vychýlení systému, které si žádá další selekci, jež znovu asymetrizuje systém. Tím je dvojitá kontingence temporalizována, tedy je jí dodána vlastnost, která umožňuje, aby nepravděpodobný řád vznikl tam, kde je zakoušena. Luhmann shrnuje: „Problém [dvojitá kontingence] je stanoven symetricky, řešení problému je realizováno skrze asymetrizaci, a konsenzus, resp. disenzus, jsou potom výsledky resymetrizace. Jsou pro obě strany stejným způsobem konsenzem, resp. disenzem.“ [Luhmann 2006: 147]

Vidíme, že Parsons se při řešení problému konstituce sociálního řádu spoléhá především na obsah latentní složky AGIL modelu a jeho internalizaci aktéry. Takové řešení problému je však neuspokojivé z toho důvodu, že předpokládá, že kulturní obsah je přístupný pro jakýkoli druh interakčních situací, které jsou tímto regulovány. Taková představa je však, zvláště v rámci pozdně moderních společností, těžko udržitelná. Luhmann proto řeší daný problém odkazem k temporalizaci dvojité kontingence, která umožňuje koncipovat proces, ve kterém z náhody vzniká struktura. Luhmann se tak vyhýbá tradiční dichotomii materialismu a idealismu a proto se zdá být jeho řešení podnětnější.

Jürgen Habermas i Niklas Luhmann se, jak již bylo poznamenáno výše, zabývají otázkou geneze řádu v Parsonsově teorii, na jejíž kritice zakládají své originální přístupy. Habermas se vydává cestou kritiky namířené na nedostatek místa pro samostatné jednání aktérů v podmínkách reifikované kultury a objektivovaného životního světa, zatímco Luhmann za užití principu „order from noise“ ukazuje, že je

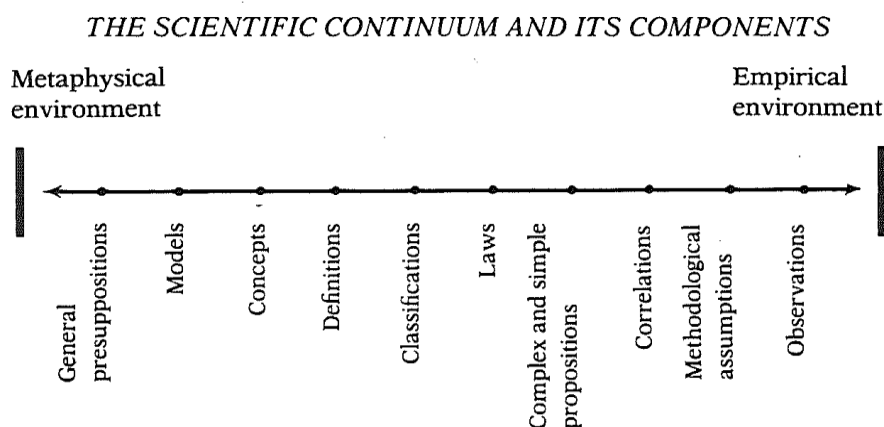
možné uvažovat o procesu, ve kterém vzniká z náhody řád. Oba autoři tak přepracovávají Parsonsem vymezený problém a řeší ho svým originálním způsobem.

Konzistence teorie

V poslední části této kapitoly se zaměříme na vnitřní soudržnost Parsonsova myšlení. Snad nejpropracovanější analýzu tohoto problému vypracoval Jeffrey C. Alexander, který na Parsonsovu tvorbu kriticky navazuje. Tato návaznost je však odlišná od výše uvedených autorů. Alexandrovi jde o očištění a vzkříšení Parsonsova původního záměru a „zdravého jádra“ jeho teorie.

V Alexandrově [1983] analýze Parsonsovy teorie hraje nejasnost v otázce analytického a empirického přístupu, kterou jsme nastínili již dříve, důležitou roli. Alexander vychází ze svého konceptu vědeckého kontinua. Věda, by podle něj měla být pojímána jako mnohavrstevnaté kontinuum, které si můžeme představit jako úsečku, která je na jedné straně ohraničena metafyzickým prostředím a na druhé prostředím empirickým. Je to tedy kontinuum založené na kritériu obecnosti, které postupuje od pozorování a korelací, přes zákony a definice, po modely a obecné předpoklady.

Figure 1

Obrázek 4 [dle Alexander 1983: xviii]

Pro nás jsou důležité zejména dvě implikace vědeckého kontinua. Za prvé, že každá z jeho úrovní má ve vědě své, do jisté míry autonomní místo. Za druhé, že tyto úrovně jsou v určitém smyslu neodlučitelně propojeny. Proto, podle Alexandra „...každý

empirický fakt, každý propoziční výrok je, nakonec, formován, i když ne zcela determinován, mnohem obecnějšími zájmy.“ [Alexander 1983: xxi] Tento důraz na obecnější část vědeckého kontinua není u Alexandra, jakožto postpozitivisty, náhodný. Podle něj jednoduše hraje volba východisek rozhodující roli při analytickém strukturování empirického života. Alexander promítá Parsonsovu teorii na vědecké kontinuum a zkoumá, jak tento autor nakládá s jednotlivými úrovněmi. Přitom nachází omyly, které jsou jednak metodologické a jednak se týkají samotných východisek. Začneme s těmi metodologickými.

Podle Alexandra si Parsons v roce 1945 vymezil pro svou práci dva základní standardy. Jeho teorie by měla být syntetická ve svých východiscích a měla by vyjadřovat a propojovat pozitivní aspekty předchozích empirických a teoretických děl. [Alexander 1983: 151] To, že se Parsons mnohdy při svých analýzách odvrací od tohoto svého předsevzetí a má tendenci se přiklánět k sociologickému idealismu, jsme již ukázali. Nyní ale jde o problémy, které jsou v jeho teorii ukryté hlouběji.

Parsons ve svém analytickém pojetí uvažuje o teorii jako o autonomní části myšlení, která slouží k produkování empirických objevů, ale není jimi sama konstituována. Proto jsou například závěry, ke kterým došel v *The Structure of Social Action* čistě teoretické v tomto analytickém smyslu. Problém ale nastává, když se ukáže, že Parsons věří, že jeho analytické úvahy jsou v konečném důsledku empirické. [Alexander 1983: 153] Tato záměna analytické invence a empirického objevu je umožněna tím, že Parsons staví rovnítko mezi teoretickou konvergencí a empirickou verifikací: „Místo toho, aby tuto práci přijal jako analytickou diskuzi teoretické logiky Durkheima a Webera, Parsons tvrdí, že provedl empirické zkoumání jejich myšlení, zkoumání, „které se zabývá fakty tak, jako každé jiné.““ [Alexander 1983: 155; Parsons dle Alexander 1983: 155]

Tato záměna analytické a empirické roviny se však projevuje i jinak. Parsons pracuje primárně s obecnější částí vědeckého kontinua. Protože má ale také ambici obsáhnout jeho empirickou část, musí svou teorii roztáhnout po celé délce kontinua. To znamená, že musí empirii dedukovat z teorie. [Alexander 1983: 158] Parsons se tak snaží vydobýt monopolní postavení v rámci celého vědeckého kontinua, což, jak jsme viděli v Mertonově kritice, ho staví do role teoretického monisty. Pokud se podíváme na způsoby, jakými tuto svou rozpínavost praktikuje, zjistíme, že užívá specifické rétoriky, která poskytuje jeho úvahám zdánlivou důkazní legitimizaci. Zásadní formy argumentace, které Parsons v tomto ohledu používá, jsou dvě, a to shodnost a analogie.

Shodnost používá například při argumentaci modelu výměny¹⁴ (interchange) mezi subsystémy. Ten je podle něj shodný s některými koncepty více etablovaných empirických věd, a proto je tímto verifikován. [Alexander 1983: 163] Opět je zde zaměřována konvergence za verifikaci. Analogii pak Parsons používá podobně jako legitimizaci již dokázaným, především ve třech oblastech: v odkazech k fyzikálním vědám (koncept výměny je analogický k zákonům termodynamiky), v odkazech k chování malých skupin (koncept výměny jako zobecnění interakce na mikro úrovni) a v odkazech k makroekonomickým analýzám (koncept médií jako zobecnění média peněz v makroekonomických analýzách). [Alexander 1983: 163] Tímto způsobem vnáší Parsons do své teorie zdání empirické podloženosti místo toho, aby se držel svých východisek a pracoval čistě na úrovni analytické teorie.

Další argumentační strategii, kterou Alexander analyzuje, je „interní manipulace“. [Alexander 1983: 166] Jde o postup, při kterém Parsons uměle navazuje své nové koncepty na staré. Tak například tvrdí, že základní logika konceptu výměny byla přítomna již v jeho práci s proměnnými vzorců. To mu umožňuje dále tvrdit, že koncept výměny je pouze logickou dedukcí jeho dřívější práce, která měla na vědeckém kontinuu k empirii blíže. Takový postup je ale, jak poznamenává Alexander, čistě ad hoc. [Alexander 1983: 166] Jde o dodatečnou legitimizaci čistého teoretizování pomocí pokusů o provázání s koncepty bližšími empirii. Takové pokusy však toto teoretické úsilí deformují.

V některých případech zachází, podle Alexandra Parsons tak daleko, že považuje své modely za jasně empirické a následně z nich zpětně odvozuje svá východiska. Tak prý například pokládá výměnu za důsledek povahy systémů o sobě a jako takovou ji považuje za součást předmětu paradigmatu čtyř funkcionálních imperativů, kterým systémy podléhají. [Alexander 1983: 171] Protože však má být toto paradigma legitimizováno empiricky, je považováno za výsledek zobecnění pozorování výměny. Tím staví Parsons celou svou dosavadní práci na hlavu, protože koncept, ke kterému došel na základě svých východisek, nyní pokládá za empirický fakt, který naopak dokazuje legitimitu těchto východisek. Výsledkem takového manévru je, že výměna zakládá funkcionalismus, ne naopak.

14 Modelem výměny je zde myšleno teoretické rozpracování AGIL modelu, které je zaměřeno na vztahy výměny vstupů a výstupů (inputs/outputs) mezi jednotlivými subsystémy. Každý subsystém podle tohoto modelu produkuje jedno zobecnělé médium jako svůj výstup, přičemž média ostatních subsystémů užívá jako vstupy. Obecnost médií pohlcuje menší fluktuace uvnitř samotných subsystémů a výměna médií mezi subsystémy slouží k ekvilibraci systému jako celku.

Parsons ztrácí kontakt se svými základními východisky, což vede k aplikaci jeho modelu výměny na oblasti, které se vymykají jeho původnímu záměru syntézy normativity a materialismu. Jako příklad těchto oblastí aplikace, které nejsou v jeho teorii jinak vůbec zakotveny, můžeme uvést kategorizaci evropských států v sedmnáctém století podle funkcionálních kritérií. [Alexander 1983: 182] Parsons k tomuto kroku nemůže mít podle Alexandra jinou motivaci než svou oddanost teoretické dedukci. [Alexander 1983: 182] Dalším, pro nás zajímavějším, příkladem je paradigma Human Condition, které se při své, až kosmologické aplikaci jasně vymyká původnímu syntetickému záměru. Takový pokus obsáhnout celou škálu vědeckého kontinua najednou, musí podle Alexandra znamenat, že z něj bude vyprázdněn veškerý podstatný obsah. [Alexander 1983: 185]

Funkcionální imperativy však nejsou to jediné, co Parsons při svém manévru z modelu výměny vyvozuje. Zdánlivý fakt, že interdependence je „nejobecnější a nejzákladnější vlastností systému...“ [Parsons dle Alexander 1983: 187; kurzíva původní] pokládá za rovnající se ustavení řádu ve vztazích komponentů systému. Tento řád pak podle něj musí mít tendenci přetrvávat, z čehož vyvozuje koncept ekvilibria. [Alexander 1983: 187] Tím Parsons zpětně vyvozuje myšlenku ekvilibria z modelu výměny.

Do toho všeho zasahuje ještě Parsonsův závazek neindividualistické liberální ideologii, z níž vyvozuje normativní cíl strukturální diferenciaci. Ideologie, jak jsme viděli u Giddense, se skrývá za pojetím vývoje jako zvyšování adaptivní schopnosti a efektivitu fungování systému. Parsons tak podle Alexandra ve svém myšlení zaměřuje nejen analytickou a empirickou úroveň, ale neodděluje od nich ani rovinu normativní. [Alexander 1983: 195]

Tato vzájemná redukce různých úrovní sociologické analýzy mu pak umožňuje tvrdit, že jeho ideologické hodnocení přímo vyplývá z jeho obecných zjištění. To můžeme ilustrovat příklady, kdy se Parsons snaží dokázat nezávislost politického a ekonomického subsystému tím, že jednoduše poukazuje na diferenciaci funkcí adaptace a dosahování cílů v jeho modelu, nebo kdy tvrdí, že „bez relevantní generalizace [médií] ... je askriptivní rigidita téměř nevyhnutelná“ [Parsons dle Alexander 1983: 207] Parsonsovo pojetí historie je proto, jak ukazuje Alexander, v zásadě hegelíánské v tom smyslu, že veškeré historické procesy jsou vykládány teleologicky ve vztahu k ideálnímu stavu konce dějin. [Parsons dle Alexander 1983: 210]

Celkově vzato, toto nereflektované prostupování různých úrovní teorie spojené s

ad hoc postupy při jejím vytváření je podle Alexandra známkou chybných postupů, které řadí pod hlavičku metodologie. Nyní však obraťme naši pozornost k východiskům Parsonsovy teorie. Předmětem zde bude již diskutovaná preference idealismu. Alexandrovo uchopení této problematiky je přínosné z toho důvodu, že analyzuje příčiny tohoto idealismu a propojuje je s jeho metodologickými omyly.

Jak již bylo řečeno, Parsonsova tendence uchylvat se v analýzách k jednostrannému idealismu je v rozporu s jeho cílem vytvořit mnohorozměrnou a syntetizující teorii. Přitom tato tendence má kořeny již v *The Structure of Social Action*. Podle Alexandra není jasné, zda je Parsonsovým záměrem v této knize prosazovat multidimenzionální přístup k teorii, nebo jen jednoduše rozvíjet kritiku instrumentalismu. [Alexander 1983: 213]

Parsons zde opět zaměňuje analytický a empirický rozměr své teorie, tentokrát v případě otázky sociálního řádu. Instrumentalismus je tímto autorem ztotožněn s atomickým individualismem, a proto se koncepce kolektivního instrumentálního řádu stává nemyslitelnou. Instrumentalita je pro Parsonse při budování teorie nepoužitelná, kdežto normativní kolektivní řád zbývá jako jediná možnost. Záměna je pak provedena tvrzením, že kolektivní řád musí zajistit stabilitu sociálního systému. [Alexander 1983: 215] Koncepce normativního řádu, která je založena na Parsonsových východiscích tedy musí korespondovat s empirickou situací stability.

Tato chyba podle Alexandra pramení z Parsonsova čtení Marxe a Webera. Ti podle něj úspěšně ukázali, že kolektivní strukturace instrumentálního řádu je možná. [Alexander 1983: 220] Parsons však tuto možnost ignoruje. Kolektivní řád je pro něj možný jen díky strukturaci symbolických cílů, ne instrumentálních prostředků. Toto stanovisko se jasně projevuje, když Parsons v *The Social System* mluví o konformitě. Ta může být teoreticky výsledkem instrumentálních zájmů aktéra, nebo jeho hodnotových závazků. Aktér tedy může dodržovat normy jak z toho důvodu, že splývají s jeho individuálním zájmem, tak proto, že se cítí být zavázán určitým hodnotám.

Dále ovšem Parsons argumentuje, že instrumentální zájmy mohou vést ke konformní participaci jen v limitním případě a jsou proto nestálé a nespolehlivé. Proto klade mnohem větší důraz na hodnotové závazky, ze kterých konformita vyplývá jaksi samovolně. Instrumentální zájmy se následně z jeho diskuze konformity vytrácejí, až Parsons dojde k závěru, že „Tato integrace množiny sdílených hodnotových vzorců s internalizovanou strukturou dispozicí potřeb osobností je *centrálním fenoménem dynamiky sociálních systémů*.“ [Parsons dle Alexander 1983: 221; kurzíva původní]

Odtud pramení Parsonsovo přesvědčení, že jeho zájem o normy je vlastně identický se zájmem o empirickou stabilitu. [Alexander 1983: 221]

V této logice Parsons pokračuje i v rámci své vývojové perspektivy, kdy proces institucionální diferenciacie není pojmán jako interakce normativních a instrumentálních rovin, nýbrž je odvozován ze vzájemných vztahů kulturních vzorců, které jsou artikulovány v rámci proměnných vzorců. [Alexander 1983: 223] Vývoj sociálního systému je tak podle Parsonse veden střídáním proměnných vzorců jakožto limitních cílů. Podle Alexandra se povaha proměnných vzorců mění z významné součásti multidimenzionální teorie v jednostrannou kulturní hermeneutiku. [Alexander 1983: 224] Proto musí Parsons výskyt jakéhokoli konfliktu konceptualizovat jako napětí mezi různými kulturními vzorci, ať už je jeho zdrojem cokoli.

Pokud budeme na tuto Parsonsovu tendenci k idealismu pohlížet skrze AGIL model, zjistíme, že subsystemy, které jsou v rámci kybernetické hierarchie blíže materiálně-instrumentálním podmínkám, tedy adaptace a dosahování cílů, jsou pojímány jednoduše jako facilitátoři uplatňování norem a hodnot, přičemž na jejich vlastní funkci není brán zřetel. Parsons tímto způsobem sám deformuje svůj model tím, že jej užívá jednostranně. Kybernetická hierarchie je navíc prezentována spíše jako empirické zhodnocení kauzální významnosti, než jako popis analytických vztahů mezi subsystemy, jak byla původně zamýšlena. [Alexander 1983: 231]

Podobnou tendenci můžeme pozorovat i v rámci modelu výměny, nebo v rámci pojetí sociální změny. Symbolický kód a jeho materiální základ, jakožto centrální antinomie, na které bylo založeno syntetické pojetí médií, byla redukována pouze na symbolický kód, který se stal definujícím rysem médií. Model výměny založený na vícerozměrných médiích se stal modelem komunikace symbolickým jazykem. Jednání se tak stalo čistě symbolickou aktivitou. Proto například „zaplatit penězi znamená *pouze* komunikovat zprávu.“ [Parsons dle Alexander 1983: 255; kurzíva původní] Podle Alexandra zachází Parsons ve svých pozdních pracích tak daleko, že považuje produkci médií, která probíhá ve všech subsystémech (AGIL) za faktor vstupu médií dvou vybraných subsystémů, a to udržování vzorců (L) a integrace (I). [Alexander 1983: 255] Tímto způsobem Parsons idealizuje svůj původně syntetický model výměny médií.

Sociální změna byla, jak jsme uvedli, původně formulována tak, že se jedná o změnu překonáním vložených zájmů. Tyto zájmy byly podle Alexandra původně pojímány jako pramenící z reakce různých skupin na normativní a instrumentální tlaky prostředí. [Alexander 1983: 259] Takové syntetické pojetí však bylo vystřídáno pojetím

vložených zájmů jako opozice, vycházející z hodnotového základu. To vede k voluntaristickému nahlížení sociální změny, kde faktory podmínek, tedy ekonomický a politický vývoj, mohou tvořit pouze rozvratné napětí a nemohou být hybnou silou strukturální změny jako takové. Vícerozměrný přístup, podle kterého probíhá diferenciaci na všech úrovních kybernetické hierarchie tak byl podle Alexandra nahrazen redukcionistickým schématem, které prezentuje diferenciaci jako historický proces „učení“. [Alexander 1983: 260]

Viděli jsme, že Parsonsův příklon k idealistickému myšlení je v rozporu s jeho původními východisky. Toto naklonění misek vah uměle zdůrazňující důležitost některých subsystémů AGIL modelu nad jinými má kořeny v tom, že pro Parsonse byla představa kolektivního instrumentálního řádu nemyslitelná. Formálně jsou však jeho modely koncipovány synteticky a tak se rozpor mezi idealistickým a syntetickým myšlením táhne jako červená nit celou Parsonsovou teorií. Alexander shrnuje různé strategie, které Parsons užívá k ospravedlnění svého idealismu. Patří mezi ně: postulování idealistického referenčního rámce; tvrzení, že kybernetické modely jsou ovládány symbolickými kódy; prosazování internalizace těchto kódů jako jediného zdroje empirického ekvilibria; legitimizace svého normativního přístupu pomocí „shodnosti“ se zjištěními ostatních, lépe ustavených věd; a konečně, tvrzením, že jeho důraz na normativitu reflektuje samotný empiricko-historický vývoj. [Alexander 1983: 274]

První z těchto strategií můžeme navázat na Parsonsův analytický rámec, do kterého zasadil sociální vědy a na základě kterého vymezil sociologii jako vědu zabývající se normativními pořádky společností. Parsonsův náhled na povahu sociální reality se tak odráží v jeho pojetí sociologie a sociálních věd obecně. Objevuje se nám tu leitmotiv Parsonsova myšlení v tom, že tento autor byl vždy schopen navrhnout analytický model, který byl synteticky vyvážený a měl potenciál zachycovat sociální realitu vícerozměrným způsobem. Zároveň měl však Parsons vždy jasno v tom, že určitá část takto navrženého modelu je pro něj primární a mnohé strany svých četných publikací pak věnoval především těmto zdůrazněným částem.

Konečně, zdůvodňování šikmé plochy, na které se jeho teorie tímto způsobem ocitla, působilo zpětně jako deformace této teorie. Alexander uzavírá čtvrtý a poslední svazek své *Theoretical Logic in Sociology* smířlivým závěrem, podle kterého měla většina Parsonsových kritiků pravdu do té míry, do jaké se Parsons sám nedržel svého vytyčeného programu. Celá Alexandrova kritika je vedená s úmyslem odkrýt původní

multidimenzionální přístup, který Parsons postupně zamlžil v naději, že na něj budeme moci smysluplně navázat.

Odkazem k Parsonsovu pojetí sociologie a ostatních sociálních věd jsme se dostali do bodu, kde jsme náš výklad Parsonsova myšlení začali a proto je vhodné tímto bodem také náš exkurz po jedné z ústředních diskuzí sociologie 20. století skončit.

Shrnutí

V této části práce jsme se snažili vyložit některé ze zásadních kritik, které byly Parsonsově teorii adresovány. Uvedení autoři se každý zaměřovali na odlišný rozměr Parsonsovy teorie, byť se některé argumentace občas překrývají. Snažili jsme se výklad strukturovat podle základních témat tak, abychom obsáhli co největší šíři kritiky, která se k AGIL modelu přímo či nepřímo váže.¹⁵

V oddílu „Monistická teorie“ jsme se zaměřili na paradigmaticnost, kterou Parsons své teorii přisuzoval. Takový přístup byl kritizován Robertem K. Mertonem z pozice preference teorií středního dosahu a také Donaldem Levinem z pozice zastánce metodologického pluralismu, který vnímá Parsonsovu teorii jako komplementární k formální sociologii Georga Simmela. Ukazuje se, že Parsonsovo monistická paradigmaticnost je silně spjata s jeho analytickým pojetím sociologie i sociologické teorie. To podle Burgera způsobuje problém sociologické metafyziky, který vede k určité apriorní zaměřenosti celé teorie. Tento přístup také zamlžuje propojení teorie a empirie v Parsonsově myšlení.

Nicos Mouzelis poukázal na podobný problém jako Burger, ovšem na jiné úrovni obecnosti. Podle něj dochází rekurzivní aplikací AGIL modelu na jednotlivé analytické kategorie k jejich reifikaci a tento model tím přestává být jako analytický nástroj užitečný. Proto tento autor navrhuje omezit použití AGIL modelu pouze na první úroveň analýzy empirických skupin či organizací, přičemž na další úrovni by měly být použity kategorie technologie, vlastnictví a ideologie, vyvozené z marxistické sociologie. Analytické kategorie tak podle Mouzelise nebudou reifikovány a zvýší se tím také

15 Samozřejmě jsme přitom museli vynechat mnohé autory, kteří zaměřením své kritiky neodpovídali cíli této práce, nebo by jejich zpracování znamenalo výrazné přesáhnutí stanoveného rozsahu práce. Za všechny uvedme například Richarda Müncha [1981, 1982], který se zaměřuje na Kantovský rozměr Parsonsovy teorie a model výměny a interpenetrace, nebo trojici Pope, Cohen, Hazelrig [1975a, 1975b], kteří se zaměřili na Parsonsovo čtení sociologických klasiků. Podrobnější přehled diskuze, která se od Parsonsovy teorie odvíjela lze najít v závěru *Theoretical Logic in Sociology* [Alexander 1983].

množina jevů postihnutelných tímto modelem.

V oddílu „Teorie a ideologie“ jsme se věnovali Charlesi W. Millsovi a Anthony Giddensovi a jejich kritice Parsonsova směřování sociologické teorie a ideologie. Mills vytýká Parsonsovi mimo slovníku a obecnosti především to, že jeho teorie se soustředí na symboly legitimizace a vylučuje ze svého zřetele problémy moci a dominance. To je podle tohoto jízlivého kritika snadno využitelné konzervativní ideologií. Druhý z autorů, Anthony Giddens se zaměřil na Parsonsovy vývojové studie. Těm vytýká typické nedostatky evolucionismu. Především se jedná o ztotožňování vývoje v určitém smyslu s vývojem celkovým, dále o zaměňování evoluční nezbytnosti určené podle specifických kritérií za nezbytnost historickou a konečně, o normativní iluzi, která způsobuje teleologické nastavení vývojové teorie tak, aby vývojová kritéria odpovídala současné společnosti. Ta se pak na základě takto navržené vývojové analýzy jeví jako vrchol dosavadní evoluce.

Oddíl zaměřený na problematiku konstituce řádu jsme věnovali Jürgenu Habermasovi a Niklasi Luhmannovi. Habermas sleduje vývoj Parsonsova myšlení v intenci dichotomie sociálního jednání a sociálních systémů. Tato dichotomie se váže na tři zásadní rozhodnutí, které Parsons podle Habermase při konstrukci své teorie učinil. Za prvé jde o rozhodnutí přiklonit se k Lockovu řešení problému společenského řádu a tím orientovat teorii k normativnímu řešení tohoto problému. To je však podle Habermase neuspokojivé, protože řešení spoléhá na apriorní existenci norem a neumí uchopit jejich nedeterministické propojení se sociálním jednáním. Za druhé jde o propojení mřížky proměnných vzorců s reifikovaným pojetím kultury a oblastmi společnosti a osobnosti. Proměnné vzorců jsou však schopny postihnout pouze konvergence mezi těmito sférami a proto nejsou podle Habermase schopny uspokojivě vysvětlit, jak tyto sféry drží pohromadě, tedy jakým způsobem je systém jednání integrován, v celé šíři tohoto problému. S tím souvisí třetí rozhodnutí, které se týká konceptu systému. Ten je definován podvojně podle toho, jestli je na něj nahlíženo z hlediska interní nebo externí integrace. Žádný z těchto typů integrace však není pro Habermase přijatelný. Interní integrace, vycházející z konzistence kulturních vzorců zasahuje do interakce deterministickým způsobem. Naproti tomu externí integrace objektivuje životní svět, protože je založena na manifestaci funkcí, které by měly zůstat podle modelu latentní.

Niklas Luhmann se, podobně jako Habermas, kriticky vymezuje vůči Parsonsovu řešení problému dvojité kontingence. Podle tohoto německého myslitele Parsons

problém vzniku řádu neřeší, protože pro každou situaci interakce předpokládá apriorní existenci sdílené kultury, která jednání aktérů v této situaci reguluje. Problém sociálního řádu se tak stává problémem socializace a internalizace kultury. Luhmann se ve svém řešení problému dvojité kontingence vyhýbá možnostem zachytitelným dichotomií materialismu a idealismu a klade důraz na časovou posloupnost selektivních procesů v rámci interakce. Tímto způsobem se totiž původně symetrická situace dvojité kontingence asymetrizuje a umožňuje tak emergenci sociálního systému vstřebáváním náhod.

V posledním oddílu, který jsme věnovali konzistenci Parsonsovy teorie, jsme vycházeli především z díla Jeffreyho C. Alexandra. Ten pro analýzu teorie používá svůj nástroj vědeckého kontinua, který klasifikuje různé součásti vědeckého diskurzu podle jejich obecnosti. Alexander si v Parsonsově teorii všímá metodologických omylů a omylů týkajících se východisek. Pod hlavičkou metodologických omylů Alexander rozebírá Parsonsovo zaměňování a slučování analytických, empirických a ideologických rovin teoretického myšlení a podává výklad argumentačních strategií, které k tomu Parsons užívá. Z takového zaměňování různých rovin teorie pramení Parsonsovo odchýlení od původních východisek jeho teorie. Parsons se přesouvá od vícerozměrného pojetí teorie k preferenci idealismu a aplikuje své modely na oblasti, pro které původně nebyly vytvořeny. Celá Alexandrova kritika je vedena takovým způsobem, aby odkryla a očistila od inkonzistence původní zdravé jádro Parsonsovy teorie.

Závěr: nejvíce kritizované aspekty AGIL modelu

Na shrnutí našeho výkladu kritiky Parsonsovy teorie můžeme plynule navázat zdůrazněním nejvíce kritizovaných aspektů AGIL modelu a teorie, ve které je zakotven. Parsonsovi je v různých formách vytýkána teoretická rozpínavost. Ať již v případě zabírání celého vědeckého kontinua dedukováním empirie z teorie, či v případě analytického rozparcelování sociálních věd, Parsons je často kritizován za svou tendenci považovat svou teorii za jedinou možnou. Tato tendence pravděpodobně pramení z jeho syntetického programu a přesvědčení o jeho úspěšnosti.

Kritika některých autorů se také zaměřuje na zásadní problém společenského řádu, který Parsons podle nich formuloval, ovšem nevyřešil. To se projevuje tak, že s

odkazem na apriorní existenci společenských norem jednoduše Parsons tlačí problém před sebou. Normy existující *sui generis* a nedeterminovanou interakci se mu však podle jeho kritiků nikdy nepodařilo uspokojivě propojit.

Mnoho autorů také poukazuje na neuváženost či nedostatečné rozlišování v oblasti různých rovin teorie. Parsons nereflektovaně přelévá svou teorii z nádobý empirie do nádobý analytičnosti a zase nazpět. Přitom často ještě zatěžuje svou teorii okovy ideologie. To vytváří v teorii inkonzistence a v konečném důsledku dochází k deformaci, protože její autor je nucen před svými kritiky tyto inkonzistence maskovat. Z Parsonsovy teorie se tak stává neprůhledný labyrint, který musí i jemu naklonění autoři napřed kritickým pohledem zmapovat, aby mohli poukázat na zdravé jádro, které v něm nacházejí.

To se odráží také v tom, že Parsons není schopen dostát svým východiskům. Jako by tento autor vždy na půli cesty zapomněl, jak se na tuto cestu dostal a kam po ní chtěl jít. Ať již se tato retrospektivní krátkozrakost projevuje jako sklon k sociologickému idealismu, nebo jako aplikace modelů na oblasti, pro které nebyly vytvářeny, vždy vytváří živnou půdu pro kritiky, kterých, jak jsme viděli, rozhodně není málo.

Pozice kritiků však nemůže být sama o sobě legitimní jen tím, že mají jiný názor na věc. Autoři vycházející z radikálně odlišných pozic, většinou artikuluji kritiku, která, namísto aby posouvala dané paradigma sociologického myšlení dál, jej má za cíl celkově destruovat a jedním tahem smést ze stolu. Jako příklad za všechny si můžeme připomenout Ch. W. Millse, podle jehož názoru nelze danou teorii formulovat žádný podstatný problém. Argumentace, které jsou vedeny mezi radikálně odlišnými paradigmaty, mají podle našeho názoru tendenci se jednoduše míjet.

Na to by však bylo možné namítnout, že Parsonse lze i s přihlédnutím k této skutečnosti kritizovat z jakékoli pozice, protože podle něj samotného jeho teorie syntetizovala všechna hlavní sociologická paradigmatata. Pokud bychom Parsonsovi plně důvěřovali, byla by to patrně pravda. Není to však možné do té míry do jaké jsme ukázali, že Parsonsova teorie je neúplná a že je syntetická spíše ve svých východiscích než jako celek. Považujeme Parsonsovu teorii za dílčí, jednu z mnoha, protože svého cíle nebyl její autor schopen dosáhnout.

Z toho, že se tak stalo, si můžeme vzít ponaučení a pokusit se při vlastní práci s teorií vyvarovat nedostatků, které kritici Parsonsovy teorie identifikovali. Měli bychom

se tedy vždy snažit být vědomi limitů teorie, se kterou pracujeme. Neměli bychom odsouvat zásadní problémy pouhým odkazem k tomu, že je již někdo vyřešil. Měli bychom vždy mít na mysli, na jaké úrovni obecnosti se pohybujeme a reflektovat přesuny mezi analytickými, empirickými a ideologickými rozměry teorie. A konečně, měli bychom mít vždy před očima vlastní východiska, která určují jak naše možnosti, tak naše limity. Měli bychom se o to alespoň pokoušet. Abychom využili slova kritika, jehož relevanci jsme o několik řádků výše zpochybnili: toto je význačným rysem myslitele vládnoucího imaginací a soustavností.

Seznam obrázků

Obrázek 1: Paradigma Human Condition	26
Obrázek 2: Přehled médií paradigmatu Human Condition	29
Obrázek 3: Podrobná struktura paradigmatu Human Condition	30
Obrázek 4: Vědecké kontinuum	51

Seznam tabulek

Tabulka 1: Shrnutí autorů vykládaných Alexandrem	48
--	----

Literatura

- ALEXANDER, J. C. *Sociological Theory since 1945*. Columbia University Press, 1987.
- ALEXANDER, J. C. *Theoretical Logic in Sociology, Volume 4*. University of California Press, 1983.
- BLAIN, R. R. *An Alternative to Parsons' Four-Function Paradigm as a Basis for Developing General Sociological Theory*. In: American Sociological Review, 1971, 36 (4): 678 - 692.
- BURGER, T. *Talcott Parsons, the Problem of Order in Society, and the Program of an Analytical Sociology*. In: American Journal of Sociology, 1977, 83 (2): 320 - 339.
- COHEN, J., HAZELRIGG, L. E., POPE, W. *De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons' Interpretation of Weber's Sociology*. In: American Sociological Review, 1975, 40 (2): 229 - 241.
- FAJKUS, B. *Filosofie a metodologie vědy: Vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: ACADEMIA, 2005.
- GIDDENS, A. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1986.
- HABERMAS, J. *Theory of Communicative Action vol. 2*. Suhrkamp Verlag, 1985.
- LEVINE, D. N. *Simmel and Parsons Reconsidered*. In: American Journal of Sociology, 1991, 96 (5): 1097 - 1116.
- LUHMANN, N. *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*. Brno: CDK, 2006.
- MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON, 2007.
- MOUZELIS, N. *Sociological Theory: What went wrong?* Routledge, 1995.
- MÜNCH, R. *Talcott Parsons and the Theory of Action. I. The structure of the Kantian Core*. In: American Journal of Sociology, 1981, 86 (4): 709 - 739.
- MÜNCH, R. *Talcott Parsons and the Theory of Action. II. The Continuity of the Development*. In: American Journal of Sociology, 1982, 87 (4): 771 - 826.
- MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 2006.
- PARSONS, T. *Action, Symbols, and Cybernetic Control*. In: ROSSI, I. *Structural Sociology*. New York: Columbia University Press, 1982.
- PARSONS, T. *Action Theory and the Human Condition*. The Free Press, 1978.
- PARSONS, T. *The Structure of Social Action*. McGraw-Hill Company, Inc., 1937.
- PARSONS, T. *The Social System*. The Free Press of Glencoe, 1964.
- PARSONS, T. *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha: Svoboda, 1971.
- PARSONS, T. *The System of Modern Societies*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1971.
- POPE, W., COHEN, J., HAZELRIGG, L. E. *On the Divergence of Weber and Durkheim: A Critique of Parsons' Convergence Thesis*. In: American Sociological Review, 1975, 40 (4): 417 - 427.
- ŠUBRT, J. *Talcott Parsons: Od struktury jednání k teorii systémů*. In: ŠUBRT, J. (ed.) *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*. Praha: Karolinum, 2006.
- VAN DEN BERGHE, P. *Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis*. In: American Sociological Review, 1963, 28 (5): 695 - 705.
- VON BERTALANFFY, L. *General System Theory*. George Braziller, Inc., 1969.
- WALLERSTEIN, I. *Kam směřují sociální vědy*. Praha: SLON, 1998.